ROMÂNII,
CUM AU FOST ȘI CUM SUNT

Constantin Schifirneț
Românii, cum au fost şi cum sunt

TRITONIC
Str. Coacăzelor nr. 5, București
e-mail: editura@tritonic.ro
www.tritonic.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN
Românii, cum au fost şi cum sunt / Constantin Schifirneț
Tritonic, 2013
ISBN: 978-606-8536-91-0

Coperta: ALEXANDRA BARDAN
Redactor: BOGDAN HRIB
Tehnoredactor: DAN MUȘA
Comanda nr. 41 / octombrie 2013
Bun de tipar: octombrie 2013
Tipărit în România

Constantin Schifirneț

ROMÂNII, CUM AU FOST ŞI CUM SUNT

TRITONIC

Cuprins

Constantin Schifirneț este profesor universitar la Facultatea de Comunicare și Relații Publice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative din București. Cercetător la Centrul de cercetări pentru problemele tineretului (1968-1990, 1994-2004). Director în Ministerul Culturii (1990-1994). Cofondator al Facultății de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir", al cărei decan a fost în perioada 1999-2002. Director al Școlii Doctorale „Științele comunicării" din cadrul S.N.S.P.A. (2008-2012). Director al grantului CNCS, *Construcția mediatică a europenizării ca problemă publică în contextul integrării europene a societății românești* (2009-2011).

Este autor al lucrărilor: *Filosofie românească în spațiul public. Modernitate și europenizare* (2012), *Europenizarea societății românești și mass-media* (coord.) (2011), *Sociologie românească modernă* (2009), *Formele fără fond, un brand românesc* (2007), *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. I-III (2003-2005), *Geneza modernă a ideii naționale* (2001), *Sociologie* (2004), *Educația adulților în schimbare* (1997), *Civilizație modernă și națiune. Mihail Kogălniceanu,Titu Maiorescu, Mihai Eminescu* (1996), *Tineretul între permanență și înnoire* (1987); *Generație și cultură* (1985), *Adolescenții și cultura* (1974), *Studentul și societatea* (1973).

A coordonat colecția „Ethnos" a Editurii Albatros. A reeditat peste 30 de titluri de lucrări românești - majoritatea pentru prima oară de la apariție, semnate de M. Eminescu, T. Maiorescu, N. Crainic, O. Goga, M. Ralea, G. Călinescu, A.D. Xenopol, Aurel C. Popovici, C. Rădulescu-Motru, G. Sofronie, R. Seișanu, D. Stăniloae, Al. Claudian, S. Mehedinți, T. Brăileanu, M. Manoilescu, Marin Ște-

fănescu, însoțite de ample studii introductive, comentarii și note. A reeditat *Operele lui Spiru Haret* (vol. I-XII), 2009-2010, studiu introductiv, îngrijire de ediție; note pentru fiecare volum.

În ultimii ani a publicat studii despre modernitatea tendențială (e.g. "Tendential Modernity", *Social Science Information* vol. 51, No.1, March 2012: 22-51), mass media și europenizare.

Domenii de studiu: sociologia comunicării, sociologia și antropologia culturii, sociologia vârstelor și generațiilor, modernitate, europenizare, gândirea filosofică și sociologică românească.

Introducere

Ceea ce se întâmplă astăzi în societatea românească nu este întâmplător sau o invenție a actorilor sociali contemporani, nefiind greu de remarcat perpetuarea acelorași probleme sociale și economice de-a lungul epocii noastre moderne.

Cartea prezintă oameni, idei și fapte ale românilor așa cum au fost și cum sunt dincolo de conotațiile ideologice sau conjuncturale. Textele constituie comentarii asupra unor teme esențiale ale culturii noastre, dar și asupra unor idei fixe sau clișee despre identitatea românească. Caut să dovedesc că numai studiul direct al realității și cunoașterea în profunzime a marilor idei românești sunt profitabile. Noi, ca români avem o istorie și o moștenire pe care ni le asumăm. Se discută despre calitățile și defectele românilor, se compară poporul român cu alte popoare, și, evident, se accentuează pe așa zisul deficit de calități. Eu nu abordez calitățile și defectele românilor fiindcă nu există popoare doar creative și popoare doar imitative, ci în fiecare popor există oameni cu reale calități și oameni cu defecte majore. Scot în relief faptul că oricât s-ar nega miturile istoriei naționale și a pune în discuție idei și opere din cultura românească, românii de ieri și de astăzi au găsit un *modus vivendi* în mediul lor de viață, diferit în multe privințe, de alte zone, și numai astfel poate fi conturat corect specificul național.

Eu sunt de părere că trebuie să privim cu obiectivitate istoria trecută și să realizăm analize de evidențiere a ceea este caracteristic unei personalități, însă, înainte de toate, să marcăm aportul ei la dezvoltarea unui domeniu al cunoașterii și culturii. Din această perspectivă, cartea *Românii, cum au fost și cum sunt* abordează personalități și idei românești și consecințele acestora în procesul de modernizare.

Cartea include analize referitoare la modernitatea ideilor lui Eminescu, opera sa fiind un document de cunoaștere a mentalităților și comportamentelor din epocă modernă dar și manual al conduitei românului modern.

Discut despre Maiorescu ca actor social emblematic pentru perioada de schimbare socială și națională radicală, care a dat expresie conduitei tipului burghez de producător, motor al dezvoltării societății moderne, de formator al unei elite promotoare a valorilor modernității. Disting la conducătorul Junimii comportamentul de întreprinzător, activ și novator, bazat pe concurență, risc, inițiativă privată.

Mă opresc la reformele și viziunea lui Spiru Haret despre societatea românească, la activitatea lui de legiferarea treburilor bisericești, nemenționată în studiile de istoria Bisericii Ortodoxe Române, cu toate că el a văzut în biserică instituția integrată în procesul de schimbare modernă a României. M-am oprit și la alte două direcții ale reglementărilor lui Spiru Haret: rolul școlii în formarea comportamentului de consum al cartofului și eradicarea analfabetismului.

Lucrarea pune în evidență contribuția lui Mihail Manoilescu la crearea teoriei dependenței și impactul ei cu strategii de dezvoltare economică și socială internaționale. Ideile lui au o influență puternică în afara țării, dar sunt ignorate sau subestimate în spațiul autohton. Ideile lui Manoilescu au fost considerate de exegezi ca

„Biblie a industriașilor brazilieni". O apreciere similară nu întâlnim în exegeza românească, foarte reticentă, de altfel, față de acceptarea originalității și contribuției românești la dezvoltarea științei. O altă dimensiune a operei lui Mihail Manoilescu este reprezentată de ideile lui despre ortodoxie. În cadrul activității sale publice tumultoase, savantul a găsit loc pentru afirmarea și susținerea ideii ortodoxe.

Ca și alte studii proprii, lucrarea de față subliniază faptul că, doctrinar, nu au existat și nu există, în cultura română, proiecte de modernizare ci numai interpretări ale modernității, prin concepte și viziuni preluate din gândirea occidentală. Cartea cuprinde analize ale unor teme relevante pentru modernizarea societății românești de astăzi: subdezvoltarea economică, elitele politice și bunăstarea socială, subculturile, lupta împotriva alcoolismului, rețelele sociale, interacțiune și socializare, traficul cu diplome de studii, universitățile și criza demografică.

O temă asupra căreia stărui este ajungerea din urmă de către români a țărilor dezvoltate, acțiune ce presupune dispunerea unui fond economic și social intern alocat pentru dezvoltarea accelerată prin acumulare de capital de toate tipurile (financiar, social, uman, cultural). Condiția esențială a recuperării este punerea în aplicare a politicilor europene, un proces amplu și profund de europenizare a tuturor structurilor sociale, datorită influenței directe și indirecte a deciziilor și instituțiilor Uniunii Europene asupra actorilor sociali și instituțiilor interne.

Procesele de modernizare românești nu au avut ca efect, așa cum s-a întâmplat în țările din Occident, o creștere a bunăstării populației ca produs al nevoilor generate de dezvoltarea societăților industriale. Nivelul scăzut de trai al românilor are rădăcini istorice profunde, din cauza contextelor geopolitice ale țării. Elitele, cu deosebire cele politice, au trebuit să facă față unui mediu internați-

onal mereu schimbător în decizii și în acțiuni, ceea ce avea evident efect asupra schimbărilor din societate.

O temă mult dezbătută rămâne standardul de modernitate al societății. Asupra acestui subiect eu propun o perspectivă având în vedere că România are o modernitate tendențială prefigurată din contextele ei specifice derivate din istoria și cultura proprii, dar și din poziția sa geopolitică. Accentul în modernizare a fost pe crearea unui stat național coerent și puternic capabil să realizeze idealul național. Modernitatea tendențială decurge din actele de schimbare din cadrul unui stat național și este măsura gradului în care statul național produce modernitate.

De-a lungul evoluției sale, statul român a cunoscut o modernizare a instituțiilor politice și administrative neînsoțită de schimbarea mediului economic și social. Eforturile sale au fost concentrate pe întărirea ideii și a identității naționale și pe realizarea a două mari obiective naționale: unirea și independența, toate acestea fiind condiționate de existența unui organism politico-juridic modern.

În consecință, procesul de modernizare nu a avut impact asupra nivelului de trai al populației din cauza derulării lui în contextul unei subdezvoltări economice. De altfel, nu a existat o strategie sau un program național de susținere a creșterii bunăstării tuturor categoriilor sociale, inclusiv a categoriilor celor mai defavorizate.

Discrepanța dintre condițiile interne și formele civilizației moderne apare mai pregnant în țările cu un nivel economic mai scăzut. Ea există în orice societate, inclusiv în acelea care au atins un înalt grad de civilizație, dar în acestea din urmă, instituțiile au apărut ca urmare a unei evoluții firești a fondului, iar aici întâlnim o puternică forță economică și intelectuală care atenuează efectele negative atunci când nu există o concordanță între fond și formă. Or, în cazul statului român, dezvoltarea materială precară a dus la compromiterea unor instituții moderne de către elemente ale

fondului intern. Sistemul economic românesc modern a fost unul mercantil, stimulat și sprijinit de capitalul străin.

Esențială a fost și este conturarea unei identități naționale în contextul geopolitic în care ființează națiunea română. Evoluția noastră modernă a avut loc în perioada extinderii și acțiunii modelului apusean de schimbare socială în plan universal. Construirea precipitată a unui sistem instituțional identic cu cel din Occident s-a făcut în lipsa unui proiect teoretic, așa cum se întâmplase în țările apusene unde demararea modernității nu s-a produs ca urmare a unui proiect politic de tipul "vrem să ne modernizăm", ci ea a fost consecința firească a mutațiilor economice însoțite de o amplă și adâncă mișcare spirituală și culturală.

In ansamblul său, lucrarea argumentează teza că nu există altă cale pentru dezvoltarea societății românești actuale decât pragmatismul insoțit de realism în tot ce gândesc și întreprind toți actorii sociali, având în vedere statutul României de membră și poziția de graniță a Uniunii Europene.

***

De-a lungul unui an am trăit experiența de autor pe blogurile adevarul.ro publicând articole pe subiecte din gândirea românească dar și pe teme de actualitate. Publicarea pe blogul unui ziar a fost o oportunitate de a pune în circulație idei și interpretări din lucrările mele pentru a le face accesibile publicului larg.

La sugestia domnului Bogdan Hrib, inițiatorul acestui experiment editorial - tipărirea unui volum cu publicații apărute în mediul virtual pentru cititorii interesați -, cartea *Românii, cum au fost și cum sunt* include articolele publicate online.

1

Actualitatea lui Eminescu

Eminescu este, în aceeași măsură, mare poet și un gânditor profund. S-a scris foarte mult despre opera lui, însă cu toate acestea, nu dispunem de o lucrare fundamentală despre gândirea sa, iar dificultatea vine, probabil, din faptul că poetul a exprimat ideile sale în articolul de ziar, considerat efemer, și nu într-o lucrare sistematică. Poetul s-a adaptat condiției de existență a intelectualului român în secolul al XIX-lea, aceea, de afirmare răspicată a unei poziții proprii, ca ziarist.

Fiecare epocă are prioritățile sale, dar este important să le identificam pe cele de astăzi și în idei ale unor personalități din trecut. Eminescu a trăit și a creat în epoca de după Unirea celor două Principate, dominată de urgența realizării imperativului de unificarea reală, susținută prin toate mijloacele, cu conservarea valorilor și tradițiilor perene din cele două Principate, într-un context care urma să schimbe radical viața românilor, prin accelerarea ritmului de reformare a vieții sociale.

Situația României de astăzi are rădăcini adânci în începuturile istoriei noastre moderne. Analizele lui Eminescu sunt actuale de-

oarece temele, dezbătute de el, se regăsesc în spațiul public. Ceea ce se întâmplă în societatea românească nu este întâmplător sau o invenție a actorilor sociali contemporani. Pentru a înțelege multe dintre disfuncționalitățile instituțiilor statului putem afla explicații de la Eminescu.

Formal, România prezentă este diferită de cea a lui Eminescu, însă nu este greu de observat perpetuarea acelorași probleme sociale și economice. Corupția, promovarea pe criterii clientelare de partid sau de grup, mediocritizarea în masă, dominarea spațiului public de formatori de opinie mincinoși și partizani, programe politice nerealiste, lipsa unui proiect de dezvoltare a țării, discrepanța dintre bogăția unui grup foarte restrâns și sărăcia cronică a majorității populației sunt fapte reale, remarcate cu acribie de către Eminescu, și, la distanță de mai bine de 140 de ani, le întâlnim aidoma în timpul nostru. De aceea, avea dreptate G. Călinescu când afirma: „Și pentru asta Eminescu e la ordinea zilei”[1]

Parcurgând cele cinci volume de publicistică, rămâi cu impresia lecturii unor articole care ar fi apărut în ziarele de astăzi. De pildă, observația lui Eminescu: „Lumea v-a văzut cu mirare transformându-vă de azi până mâine în milionari, fără să poată a-și explica misterul acestei extraordinare schimbări“[2] este un loc comun în toată presa românească postdecembristă. Corupția este endemică, în societatea românească, dintotdeauna, iar politicienii nu fac decât să reproducă și să continue politicianismul, definit de C. Rădulescu-Motru în *Cultura română și politicianismul* (1904), ca un gen de activitate politică prin care câțiva dintre cetățenii unui stat tind să transforme instituțiile și serviciile publice, din mijloace pentru

[1] G. Călinescu, *Eminescu. Studii și articole*, Ediție îngrijită , postfață și bibliografie de Maria și Constantin Teodorovici, Iași: Editura Junimea, 1978, 152.

[2] M. Eminescu, *Opere*, XIII, 55

realizarea binelui public, în mijloace pentru realizarea intereselor personale, transformare făcută cu consimțământul celor ce au de păgubit, altfel spus, cu sprijinul alegătorilor care-i votează.

Articolele lui Eminescu lasă să se vadă cum ar trebui să fie un analist – o persoană care vădește aptitudine în cunoașterea unui domeniu, efort continuu de documentare, spirit critic argumentat, evaluarea corectă a faptelor și evenimentelor. Or, modul cum gândesc cei mai mulți dintre comentatorii prezenți în fiecare zi pe ecranele televizoarelor este departe de modelul eminescian.

Ar trebui ca oricine deține o demnitate publică să citească, în mod obligatoriu, pe Eminescu, pentru a avea o idee clară și exactă despre evoluția procesului de modernizare în arealul românesc. Se știe, cu siguranță, că C.A. Rosetti, una dintre „victimele" gazetarului, își începea ziua de muncă de președinte al Camerei Deputaților, cu lectura articolului lui Eminescu din ziarul „Timpul". Ar fi îmbucurător să știm despre vreun politician al vremurilor noastre că și-a însușit ceva din gândirea lui Eminescu.

Epoca sa a fost una de construire a unei alte realități naționale și a unui alt mediu românesc, așa cum astăzi este nevoie de edificarea unui spațiu românesc, parte integrantă a spațiului european. Cum ar trebui să ne raportăm la Europa, pornind de la Eminescu? El a întrevăzut poziția țării în zona geopolitică în care ființa, și a dedus, din evoluția evenimentelor și deciziilor internaționale ce au urmat războiului de independență din 1877, starea de dependență a statului român de mediul extern din cauza lipsei de putere a acestuia: „Suntem însă, din contra, avizați de-a aștepta siguranța acestei existențe de la pomana împrejurărilor externe, care să postuleze ființa statului român ca pe un fel de necesitate internațională. Acea necesitate internațională n-are nevoie de-a ține seama de sentimentele noastre intime, ci numai de existența unui petec de pământ cvasineutru lângă Dunăre. Ce credeți că ne așteaptă în

următorii ani? Vom avea de-acum înainte dominația banului internațional, impusă de străini; libertatea de muncă și tranzacțiuni; teoria de luptă pe picior în aparență egal, în realitate inegal. Și, în această luptă învinge cel pentru care orice mijloc de câștig e bun."[3] Merită să medităm asupra afirmației lui Eminescu și să ne întrebăm dacă decizia de acceptare a aderării României la Uniunea Europeană a avut ca temei mai mult oportunitatea geopolitică decât funcționalitatea pe care ar fi trebuit să o demonstreze statul român, prin instituții și economie puternice, organizate după principii și standarde europene.

Opera eminesciană este un document de cunoaștere a mentalităților și comportamentelor din epocă. Eminescu s-a pronunțat neechivoc, cu argumente convingătoare, și în stilul său inconfundabil, pentru valorile perene ale unei societăți democratice: proprietate, libertate, diversitate, și a respins orice deviere de la acestea: radicalismul, dogmatismul, discriminarea de orice natură, inclusiv cea etnică, dictatura, revoluționarismul, egalitarismul, comunismul, și, în genere, orice atingere a libertății individuale și naționale. Este o eroare asocierea lui Eminescu unor curente ideologice sau naționaliste care își caută obârșia în ideile sale. Iată de ce este fără sens de a vorbi „de extremismul unor articole"[4] fără a se aduce măcar un exemplu. Față de această etichetare nedreaptă, reținem opinia nuanțată a lui Boris Marian: „Eminescu. Să-l ierte Cel de Sus, nu are nici o vină, că doar nu a îndemnat pe nimeni la pogrom, la deportări, a scris împotriva imigrației evreiești, cu multă duritate, dar la el xenofobia era, credem, un exercițiu al condeiului de jurnalist, avea o cultură prea bine asimilată, care cuprindea și Biblia, istoria

[3] M. Eminescu, *Opere*, X, p. 105

[4] Bogdan Crețu, *Între privat și public: un alt Eminescu*?, „Convorbiri literare", ianuarie 2006, (http://convorbiri literare.dntis.ro/BCRETUian6.htm) accesat 10 ianuarie 2013

evreilor, aprecia filologi și folcloriști evrei, ca Moses Gaster, Tiktin, Șăineanu, ca să credem că era rasist." (http://www.fcer.jewishfed.ro/public_html).

Așa cum am spus în alte lucrări, *Civilizație modernă și națiune* (1996), *Formele fără fond, un brand românesc* (2007), din opera eminesciană se desprinde o gândire paradigmatică, expresie a unei viziuni globale asupra lumii. O bună parte a articolelor sale conține elemente de doctrină, iar aproape fiecare articol exprimă o idee sau un gând. Din gândirea paradigmatică rezultă concepția sa despre creație, fie literară, fie științifică.

Eminescu este un evoluționist, preocupat de dezvoltarea realului dintr-un punct originar, asemenea altor gânditori, care au conceput lumea în devenirea ei cumulativă, iar cunoașterea umană reflectă continuitatea și nicidecum „rupturile" sau „salturile", pentru că ei înșiși sunt continuatori ai unei tradiții pe care o dezvoltă. Dacă până acum Eminescu nu a fost depășit în cultura română, se datorează, în primul rând, lipsei acelei gândiri globale la alți creatori români, sintetizatoare a tot ce este peren și specific în viața umană și socială.

Din opera lui se desprinde un număr de direcții teoretice pe care le-a elaborat sau dezvoltat: teoria societății organice, teoria golurilor, teoria formelor fără fond, teoria păturii superpuse, teoria compensației muncii, toate fiind intrinseci oricărui studiu al societății române moderne. Să luăm doar exemplul teoriei formelor fără fond. Din studiul formelor fără fond, Eminescu a conturat un model teoretic de explicare a modernizării în cadrul național. Judecățile sale asupra formelor fără fond și-au dovedit perenitatea până în zilele noastre, când, mai mult ca în orice altă perioadă, formele fără fond persistă în toate structurile societății.

Îndeobște, Titu Maiorescu este considerat întemeietor al teoriei formelor fără fond, eludându-se faptul că formula formei fără fond

este destul de rar prezentă în scrierile sale cu referire la literatură și cultură, și în discursurile politice. Din punctul nostru de vedere, Eminescu articulează o teorie coerentă, concepând analiza formelor fără fond ca un principiu de înțelegere a tuturor evenimentelor și faptelor dintr-o societate în tranziția către modernitate. O observație a lui Eminescu, demnă de a fi luată în discuția despre formele fără fond este cea a decalajului dintre politic, sincronizat la spiritul veacului, și economic, situat la nivelul unei dezvoltări economice precare: „Dacă însă din punct de vedere economic un popor e copil, e tot așa în privire politică. De când lumea, nu s-a văzut ca un popor să stea politicește sus și economicește jos; amândouă ordinele de lucruri stau într-o legătură strânsă; civilizația economică e muma celei politice."[5] Elitele politice aspirau spre forme moderne de guvernare a unui stat cu o economie dominată de o agricultură extensivă, cu o productivitate scăzută din cauza slabei dotări tehnice de exploatare capitalistă, cu efecte ce se resimt și astăzi în mediul românesc, evident cu o populație rurală mult redusă dar, economic, chestiunea agrară apasă greu în balanța eficienței economice.

Eminescu este viu și actual încât prezența lui covârșitoare în spațiul public real și virtual, deranjează pe mulți, în special pe acei care fac parte, din ceea ce el numea pătura superpusă, și, în acest sens, pot să spun că opera lui veghează la cele ce se întâmplă astăzi. Lucrările sale îndeamnă la critică și la creație, însă pentru ca ideile lui să rodească se impune ca o condiție, *ipso facto*, cunoașterea lor.

Orice etichetă despre omul și scrierile sale este prisos fiindcă statura lui Eminescu nu se reduce la poetul național, luceafărul poeziei românești, cel mai mare gazetar, cel mai mare român etc. Când vorbim despre el spunem doar atât: Eminescu. Punctum.

---

[5] M. Eminescu, *Opere*, XIII, 182.

2

Eminescu despre conduita românului modern

Eminescu vădește un interes constant pentru cunoașterea evoluției civilizațiilor, pentru studiul raporturilor dintre civilizații precum și al afirmării acestora în cadrul național. În viziunea lui Eminescu, nu există o civilizație generală, abstractă, ci fiecare popor construiește un tip specific de civilizație.

A fi modern înseamnă pentru Eminescu recunoașterea opțiunii fiecărui stat național de a avea o civilizație proprie, fiindcă adevărata civilizație este cea cu rădăcini adânci în solul național, idee care nu poate conduce la aprecierea gândirii eminesciene ca tradițională sau chiar reacționară (cum au procedat, printre alții, Ibrăileanu și E. Lovinescu). Poziția poetului față de căile modernizării României exprimă concepția sa organicistă despre dezvoltarea societății în consens cu specificul istoric național al poporului român. Ca argument, el aduce exemple din istoria noastră văzută prin ceea ce are peren, viabil și generator de modernitate.

El nu se impotrivește modernizării statului nostru, dar manifestă o exigență deosebită față de excesele și deformările ce apăreau

ca efecte ale aplicării unor modalități inadecvate particularităților evoluției țării noastre în timpul său.

În toată publicistica sa se poate ușor observa accentul pe reliefarea spiritului modern autentic, așa cum ființa el în țări cu tradiție în dezvoltarea modernă și așa cum dorea să existe și în statul român, ca evoluție firească din propriile structuri și forme. Este preocupat de fundamentele proceselor de dezvoltare modernă, care în viziunea sa sunt munca, națiunea, clasele producătoare, tradiția (trecut și istorie), cultura și adevărul.

Eminescu a teoretizat și dezvoltat teza rolului esențial al tradiției istorice în dezvoltarea oricărei comunități naționale, deoarece tradițiile reale contribuie la orientarea pe căi adecvate a civilizației naționale. Este aici și un gest de recuperare a valorilor naționale în noul context al modernizării, aceasta fără să însemne închistare, dogmatism, refuz al dialogului cu alte culturi. Eminescu este un european pentru că gândește lumea în termenii raporturilor complexe dintre culturi, dintre civilizații.

Argumentând caracterul restrictiv al tezei despre existența unei civilizații moderne unice, difuzată dintr-un anumit loc, Eminescu subliniază importanța punerii în valoare a capacității de creativitate a fiecărei comunități naționale în procesul edificării civilizației. In acest sens, el a criticat, cu foarte multă asprime, copierea de forme instituționale din afara cadrului național. Condiția fundamentală a ființării oricărei națiuni este producția proprie. O autentică civilizație este, pentru Eminescu, numai cea care stimulează și susține capacitatea de creație a unei națiuni.

Poetul concepe astfel dezvoltarea modernă în cadrul național pentru a justifica oportunitatea independenței naționale, element decisiv în valorificarea potențialului uman și a condițiilor specifice în folosul claselor producătoare, care trebuie să devină fermenții modernizării, proces stimulat și realizat de forțele sociale proprii.

Doctrina eminesciană asupra naționalului exprima astfel o cerință esențială: edificarea civilizației române moderne din interiorul comunității naționale, cu deschiderea firească spre celelalte orizonturi culturale europene.

Ideile eminesciene asupra fenomenelor și proceselor sociale, economice și culturale specifice acțiunilor de modernizare sunt o contribuție esențială la elaborarea unui model teoretic explicativ al evoluției unei națiuni în curs de prefaceri profunde.

Modelul teoretic național explică formarea civilizației moderne prin afirmarea unor trebuințe, idealuri generate de aspirațiile proprii unei comunități naționale. Acest model subliniază preeminența naționalului, dar, în același timp, recunoaște interinfluențele dintre național și universal, iar, pe de altă parte, soluționează, în mod original, raportul dintre mijloace și scopuri în procesul de modernizare.

În opera sa un loc aparte ocupă analiza efectelor modernizării. Eminescu gândește profund modernizarea și proiectează societatea românească modernă ca pe o societate în care evoluția capitalistă să aducă o stare bună pentru toți, fiindcă altfel se manifestă rezistența românilor la ofensiva capitalismului, opoziție continuată până astăzi, pentru că o bună parte dintre români nu este convinsă de oportunitatea acestui sistem social pentru aspirațiile și modul lor de viață.

Eminescu nu a pledat nicăieri pentru o modernizare bazată exclusiv pe dezvoltarea agriculturii, subliniind necesitatea industrializării: „Neapărat că nu trebuie să rămânem popor agricol, ci trebuie să devenim și noi nație industrială măcar pentru trebuințele noastre; dar vezi că trebuie omul să-nvețe mai întâi carte și apoi să calce a popă; trebuie mai întâi să fie nație industrială și după aceea abia să ai legile și instituțiile națiilor industriale"[1]. Dezvoltarea industriei se

---

[1] M. Eminescu, *Opere* X, *Publicistica*, ediție critică întemeiată de Perspessicius, coordonator Dimitrie Vatamaniuc, București: Editura Academiei Române, 1989, p. 21.

cuvine a fi făcută în contextul concret al unui stat agrar: „Două serii de idei sunt chemate a agita adânc opinia publică din țară: 1) organizarea muncii agricole; 2) crearea și apărarea muncii industriale; amândouă de-o valoare egală, chemate a asigura existența națională a statului nostru în contra primejdiilor politice ce pot veni din nord-ostul Europei, a cotropirii economice ce poate veni din Apus“[2].

Într-o societate modernă, instituțiile stimulează noi trebuințe, ba chiar le multiplică și le prezintă pe toate ca fiind de interes public. Și în România, unde poporul trăiește „un adevărat infern“ pentru că îi lipsesc condițiile unui nivel de trai decent, cerințele claselor superioare sunt cu mult mai numeroase și greu de satisfăcut cu mijloacele pe care le deține. Este surprinsă contradicția dintre poporul român, predominant agricol, și nevoile locuitorilor de la orașe, care aduc din străinătate o „sumă de trebuințe costisitoare“[3], identice cu cele ale unui popor industrial, precum și ale noii aristocrații: „Unde mai punem că înlesnirea de a introduce articole străine de lux naște într-o societate primitivă cum e a noastră pofte și trebuințe cu totul disproporționate cu puterea ei [de] producere și că, atunci când această din urmă nu ajunge pentru a acoperi trebuințele nouă, se atacă capitalul strămoșesc, trec moșiile în mâna străinilor sau se încarcă cu sarcini ipotecare, scăzându-se astfel însuși capitalul fix al poporului“[4].

Dar nu mai puțin semnificativă rămâne susținerea unui standard de viață similar celui din Europa, în lipsa unei activități de aceeași factură: „Lucrul la care aspiră toți este a se folosi numai de avantajele civilizației străine, nu însă a introduce în țară condiții-

[2] M. Eminescu, *Opere* XIII, *Publicistică*, ediție critică întemeiată de Perpessicius, coordonator Dimitrie Vatamaniuc, București: Editura Academiei Române, 1985, p. 33.

[3] Ibidem, p. 88.

[4] Ibidem, p. 151.

le de cultură sub cari asemenea rezultate să se producă de sine“[5]. Noile necesități nu pot fi satisfăcute doar prin simpla preluare a formelor străine.

Din opera sa se conturează un profil de actor și agent social real al actelor de modernizare. Nu este exagerat să spunem că avem în opera eminesciană componentele unui manual al conduitei românului modern.

---

[5] Ibidem, p. 200.

3

Titu Maiorescu, destinul omului modern

Ziua de naștere a lui M. Eminescu, 15 ianuarie, este un moment de celebrare națională în fiecare an, fiind marcată de numeroase evenimente. La distanță de numai o lună, 15 februarie, urmează data de naștere a lui T. Maiorescu, moment căruia nu i se acordă, în spațiul public, un interes special unei personalități fondatoare a culturii române moderne.

Maiorescu este emblematic pentru perioada de schimbare socială și națională radicală, așa cum a fost epoca sa. El a dat expresie conduitei tipului burghez de producător, motor al dezvoltării societății moderne. Mai mult, el a înțeles că numai o elită capabilă să impună și să controleze puterea în noul stat românesc, rezultat din Unirea din 1859, va da coerență și sens procesului de modernizare.

Conducătorul Junimii se distinge printr-un comportament de întreprinzător, activ și novator, bazat pe concurență, risc, inițiativă privată și cultivarea virtuților potrivite spiritului modern. Față de alte personalități contemporane lui, Maiorescu a urmărit, constant,

să se legitimeze prin talent și muncă, prin acumulare de capital cultural și social recunoscut de către societate. Tot ce a realizat s-a datorat numai propriei activități fără a dispune de avere moștenită. Un model în acest sens a fost tatăl său, Ioan Maiorescu, foarte sever cu fiul, impunându-i să-și formeze abilitățile și capacitățile necesare în integrarea în medii culturale și sociale diverse.

Deși originea familiei sale era țărănească, Maiorescu a afirmat statutul său de burghez, de intelectual ce aparține clasei lucrative: „eu însumi sunt un fiu ieșit din popor; aparțin și eu acelei clase a treia; sunt însumi din aceia care au beneficiat de răsturnarea formei celei vechi aristocratice unde nu era decât poporul care plătea impozite, iar boierii nu plăteau nimic”[1].

În acest cadru ne referim la câteva exemple din biografia sa, mărturii ale manifestării în chip deosebit a omului modern Maiorescu.

Încă din școală caută să se întrețină singur prin meditarea a numeroși elevi. De pildă, a fost preparator pentru limba franceză al celor patru copii ai familiei consilierului jurist Georg Kremnitz, între care și Clara Kremnitz, ce îi va fi soție.

Gânditorul român a fost egal cu sine însuși în filosofie, estetică, lingvistică, critică literară, sociologie, logică, iar în planul activității practice a fost membru al Academiei Române, profesor, director de școală, conducător de reviste, lider necontestat al celei mai importante societăți culturale –Junimea -, rector, ambasador, avocat, deputat, ministru, prim-ministru. O singură postură nu a ocupat, anume pe cea de membru al unor academii sau al universități străine, așa cum au fost A.D.Xenopol și Nicolae Iorga.

Nici unul dintre oamenii timpului său nu a atins această poziție de „om universal”, de personalitate plurivalentă, așa cum a avut-

[1] Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I, București: Editura Librăriei Socec,1897, p. 430.

o conducătorul Junimii. În viziunea sa, societatea românească, în curs de modernizare, nu mai putea fi guvernată de către oameni ce-și revendicau dreptul de a conduce în temeiul apartenenței ereditare la familiile boierești. Accentul lui Maiorescu este pus pe individualitatea conducătorului, capabil să gestioneze, prin aptitudinile și efortul său de emancipare, treburile publice.

Prin recunoașterea calităților sale, Maiorescu se impune ca una din figurile remarcabile ale învățământului românesc modern încât evoluția școlii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea este asociată direct cu activitatea sa didactică. În același timp, traiectoria sa în școală exprimă evoluția unei personalități de excepție, cu implicare directă în construcția instituțiilor moderne într-o perioadă de tranziție. Maiorescu a ocupat o diversitate de poziții didactice. A fost director la Colegiul Național din Iasi și la internatul acestuia, apoi profesor de istorie universală, filosofie si logică la Facultatea de Istorie a Universității din Iași, fiind titularul cursului *Despre istoria republicii romane de la introducerea tribunilor plebei până la moartea lui Iuliu Cezar*. La numai 23 de ani, în 18 septembrie 1863, Maiorescu devine rector al Universitășii ieșene, iar la 2 octombrie 1863 este numit la direcția Institutului Vasilian din Iași unde predă pedagogia, gramatica română, psihologia si compunerea. De asemenea, a fost inspector școlar, calitate în care introduce, pentru prima oară, practica pedagogică a elevilor. Așadar, într-un timp foarte scurt și la o vârstă tânără Maiorescu face o carieră didactică excepțională în toate formele de învățământ, datorită expertizei sale în didactică și în managementul școlar. El a conștientizat că, în lipsa clasei burgheze - adevărata promotoare a modernizării -, funcțiile acestei clase de mijloc sunt îndeplinite, în România, de către literați și profesori, și el însuși, profesor fiind, a acționat ca un factor de modernizare.

Cu toate că nu a reușit să treacă prin Parlament nici unul din proiectele sale de lege a învățământului, deși a fost de două ori mi-

nistru al Instrucțiunii publice și cultelor, lui Maiorescu i se datorează dezvoltarea învățământului la sate prin înființarea de noi școli, inițierea de anchete și statistici asupra învățământului, construirea de clădiri școlare tip, selectarea celor mai bune cărți de studiu al limbii române în liceu, proiecte de înființare a Școlii politehnice, a grădinilor botanice, a unei catedre de limba română, trimiterea de bursieri la studii în Occident, conservarea patrimoniului național, sprijinirea școlilor românești din Transilvania.

În domeniul culturii, Maiorescu a ctitorit instituții și a fost o personalitate a practicii culturale. A înființat și îndrumat revista „Convorbiri literare", a fost organizator al întâlnirilor Junimii, autor de rapoarte academice, sprijinitor al studenților eminenți și al trimiterii lor la studii în Occident, și peste toate acestea, el este ctitor al Junimii.

Într-un mediu social cu norme și reguli ambigui, Maiorescu impunea, atât cât se putea, respectul pentru lege si pentru autonomia instituțiilor, și, în acest sens, a demisionat, la 27 noiembrie 1897, din funcția de rector al Universității București, cu toate insistențele ministrului Instrucției Publice S. Haret de a renunța la acest gest, ca urmare a unor agitații studențești organizate în sălile Universității, pentru că s-a încălcat astfel principiul depolitizării învățământului superior de la care el nu a cedat niciodată. Deși membru marcant al Partidului Conservator, Maiorescu a votat, în martie 1898, legile învățământului elaborate de liberalul S. Haret.

Gânditorul cunoaște, la vârsta deplinei senectuți, o revenire spectaculoasă, în prim-planul vieții politice, în prima jumătate a deceniului doi al secolului al XX-lea. Deține portofoliul de ministru de externe în perioada 29 decembrie 1910 - 28 martie 1912, pentru ca la 28 martie 1912 să fie numit Prim-ministru, demnitate în care va sta până la 4 ianuarie 1914. În perioada cât Titu Maiorescu a fost președintele Consiliului de Miniștri s-a încheiat Pacea

de la București în urma celui de al doilea război balcanic. Este, credem, singurul conducător român modern care a încheiat un tratat de pace în capitala țării, ca negociator și învingător în același timp.

Modernitatea lui Maiorescu sa rezultă și din acțiunea sa directă asupra tinerilor, ceea ce astăzi se numește mentorat, ghidarea lor spre dezvoltare personală, descoperirea potențialului propriu. Exemplul său de formare și carieră profesională și socială l-a imprimat tuturor colaboratorilor săi. Profesorul Maiorescu a căutat, permanent, valoarea în rândul studenților, i-a descoperit pe cei valoroși și i-a sprijinit în formarea lor. Practic, o generație întreagă de intelectuali din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea îi datorează, într-o măsură sau alta, ascensiunea profesională și socială. C.Rădulescu-Motru, P.P.Negulescu, M. Dragomirescu, Pompiliu Eliade, Simion Mehedinți, I.A. Rădulescu-Pogoneanu au beneficiat de generozitatea și girul lui. Ca ministru al Instrucțiunii, Maiorescu a acordat burse de studii la universități europene unor studenți, și menționăm aici pe M. Eminescu și Spiru Haret.

După mutarea în București, organiza periodic, în locuința sa de pe strada Mercur, întâlnirile Junimii la care au fost prezenți, printre alții Eminescu, Caragiale și Ion Creangă, dar și tinerii de care am pomenit deja. Această casă în care s-au rostit capodopere ale literaturii naționale a fost dărâmată, în anii regimului communist, pentru a se construi blocul „Eva” la începutul anilor ’60 din secolul trecut.

T. Maiorescu a exercitat profesii liberale și a avut, în acest sens, îndeletniciri juridice. La 2 iunie 1862 a fost numit supleant la Tribunalul de Ilfov, apoi a fost avansat procuror. O activitate mai puțin cunoscută și aproape deloc discutată a lui Maiorescu este cea de avocat, profesată încă din perioada când se stabilise la Iași, începând din luna februarie 1866, mărturie fiind anunțul din ziarul „Progresul” din 6 februarie: "Anonciu de avocatura. Subscrisul are onoare a anuncia ca a inceput profesiunea de avocat si sta la dispu-

nerea publicului in locuinta sa la Trei Erarhi in toate zilele dimineata pana la 11 ore. Titu Maiorescu, licentiat in drept". (http://www.dreptonline.ro/personalitati/detaliu_personalitate.php?id_personalitate=22).

De la îndepărtarea sa din învățământ, în 25 noiembrie 1871, până în 1884 el a profesat avocatura. În context, amintim că Maiorescu a pledat ca avocat al consorțiului Strousberg în acțiunea acestuia intentată împotriva statului român, o afacere aspru criticată și dezavuată de M. Eminescu în coloanele ziarului „Timpul".

Încă de la primele intervenții parlamentare, filosoful se impune ca unul dintre marii oratori din Parlamentul României, prezența sa fiind, timp de aproape patru decenii, un fapt cotidian, distingându-se prin arta cu care-și expunea ideile.

O dată cu trecerea anilor, inițiatorul direcției noi în cultura română își dă seama că traseul său profesional să fie considerat încheiat, fapt care îl determină, în anul 1895, să publice *Discursurile parlamentare*, așa cum el însuși nota: „Pe lângă satisfacerea trebuinței mele de lucru literar, mă face iarăși să răsar înaintea generației tinere, care după cele cele 3 volume *Critice*, mă credea istovit ca scriitor și exclusiv ocupat cu profesura și advocatura"[2]. Și la vârsta senectuții, el căuta să dovedească, mai ales tinerilor, că este capabil de a elabora, în continuare, lucrări de referință, o probă în plus a efortului său continuu de autodepășire.

Cu toate că a impus o conduită modernă rezultată din toleranță, ironie, cultivarea și primatul valorii, exercitarea spiritului critic, Titu Maiorescu a dovedit, nu o dată, rigiditate și chiar spirit de grup, partizanat ideologic și politic în raporturile cu foștii săi studenți, sancționând „devierile" unora dintre ei, de pildă, Rădulescu-Motru și M. Dragomirescu.

---

[2] Titu Maiorescu, *Jurnal,* nr. 17, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3658, f. 92.

El nu ezita să susțină pentru ocuparea de poziții în mediul universitar a persoanelor agreate de el, deși unele dintre acestea nu corespundeau criteriilor de concurs pe post, așa cum s-a întâmplat cu numirea lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu ca profesor, evitând concursul, datorită influenței primului-ministru Titu Maiorescu, deși contracandidații Dumitru Drăghicescu și D.C. Nădejde se dovediseră incomparabili mai bine pregătiți. Ca o replică în timp, Drăghicescu publică lucrarea *Titu Maiorescu: schiță de biografie psicho-sociologică*, cu prilejul centenarului nașterii filosofului, în 1940, în care este zugrăvit un portret, în tușe groase, al celui care i-a împiedicat cariera academică.

Se vorbește de așa zisul misoginism al lui Maiorescu pornindu-se de la o afirmație a sa dintr-o conferință de la Ateneul Român din mai 1882, *Darwin în progresul intelectual*. Să amintim și consemnarea din jurnalul său, la vârsta de numai 16 ani: „Toate femeiele merit numele de *schwaches Geschlecht*; unde sunt 2 femei laolaltă, trebuie să fie *Krahwinklereien*”[3].

Dincolo însă de orice observație s-ar face, Maiorescu a creat un curent, maiorescianismul, care dacă apare ca depășit și elementar în critica literară, după cum afirma Nicolae Manolescu în 2000[4], cred că această direcție este încă oportună în studiul proceselor de modernizare. Fie să amintesc numai ideea sa despre forma fără fond, prezentă până în zilele noastre în mediul românesc și este suficient să concedem asupra actualității lui Maiorescu. Nu mai puțin semnificativă este lupta sa împotriva mediocrităților, împotriva suficienței și automulțumirii din spațiul public.

---

[3] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, I (noiembrie 1855- martie 1859), studiu introductiv de Liviu Rusu, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București: Editura Minerva, 1975, p. 25.

[4] Nicolae Manolescu, Maiorescu, astăzi, *România literară*, nr. 7, 2000.

Cum bine sublinia profesorul Gheorghiță Geană, Maiorescu este un goethean, iar olimpianismul cu care și-a străbătut epoca este „unul constructivist, dar nu într-o viziune strâmtă, individualistă."[5]. Aserțiunea lui Eugen Lovinescu, cel mai important biograf al lui Titu Maiorescu: „La răspântiile culturii române veghează, ca și odinioară, degetul lui de lumină: pe aici e drumul. Autoritatea i s-a menținut și astăzi, pentru că pleacă din însăși izvoarele spirituale fără moarte ale logicii, bunului-simț, bunului-gust, și s-a realizat într-o formă pură, fără vârstă."[6], este îndreptățită pe deplin în spațiul public actual. Într-un cuvânt, Titu Maiorescu a orientat cultura și societatea românească de la barbarie orientală și bizantinism către civilizația modernă națională și europeană.

---

[5] Gheorghiță Geană, „Gheara leului, sau pulpana boierului?", *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. VII, coordonator: Viorel Cernica, Ediție îngrijită de Mona Mamulea, București: Editura Academiei Române, 2011, pp. 144-159.

[6] Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu*, Ediție îngrijită de Maria Simionescu, Cuvânt înainte de Alexandru George, București: Minerva, 1972, p. 608.

4

Centenar Spiru Haret

În 9 noiembrie 1912 Spiru Haret a susținut comunicarea *Henri Poincaré* la Academia Română. În iulie 1912, matematicianul francez, membru de onoare al Academiei Române, a decedat „pe neașteptate", după cum s-a exprimat academicianul român. Peste puțin timp, la 17 decembrie 2012, se stingea, tot pe neașteptate, matematicianul Spiru Haret, în casa lui de pe strada Verde (astăzi Gh. Manu) nr.7 din București. Să amintim că Poincaré, evaluând teza de doctorat a lui Haret, susținută la Sorbona, în 1877, cu titlul "Despre invariabilitatea marilor axe ale orbitelor planetelor", a recunoscut originalitatea acestuia care „...a provocat o mare uimire"[1].

La comemorarea centenarului morții acestei figuri de Panteon Național se cade să rememorăm succint idei și acțiunile sale de reformare a societății românești.

Spiru Haret este unul din marii creatori de instituții din România. Ministru al Instructiunii Publice în perioadele : 31 martie 1897

---

[1] Apud Gh. Adamescu, Notița istorică, în *Operele lui Spiru Haret,* vol. X, *Operele științifice*, f.a., p.5.

- 11 aprilie 1899, 14 februarie 1901 - 22 decembrie 1904, 12 martie 1907 - 29 decembrie 1910, Haret a avut privilegiul de a-și vedea rezultatele aplicării reformei școlare în creșterea numărului știutorilor de carte. Mărturie stau recensămintele epocii. La recensământul din 1899 procentul știutorilor de carte a fost 22% din populația țării, iar recensământul din 1912 a recenzat aproximativ 40%. Acest progres al școlii în eradicarea analfabetismului l-a făcut pe Nicolae Iorga să spună la Congresul învățătorilor din 1907 de la Focșani: „Acel care a lucrat atât de mult și de bine pentru ridicarea și întărirea dumneavostră, a școalei și a țărănimii și căruia îi datoriți în cea mai mare măsură puterea pe care o reprezintați în opera de luminare a poporului, este fostul ministru al școalelor Spiru Haret. Și când vă vorbesc despre el, în semn de respect, sculați-vă în picioare!"[2]. Cu siguranța, schimbarea datorată școlii în alfabetizarea populației nu a fost spectaculoasă, însă, semnificativ rămâne faptul în sine al înscrierii acesteia în trendul creșterii numărului de știutori de carte. Haret a reformat școala nu ca politician, ci ca un reformator din poziția de specialist. Haret a elaborat un program de construcție instituțională pentru contextul românesc în care cultura și educația sunt factori importanți de modernizare a societății românești. Prin reformele sale, Spiru Haret a urmărit transformarea societății românești, predominant agrare și țărănești, într-o societate cu o organizare și administrație a instituțiilor după model european.

Însă demnitarul aprecia că orice instituție să funcționeze pentru contextul național, adică să corespundă unei trebuințe reale „să se dezvolte de sine, fără să aibă nevoie de nici o încurajare. Cu toate acestea este necontestat că instituțiunile noi, până să ajungă a fi cunoscute și apreciate precum merită, străbat o perioadă critică,

---

[2] Cf. *Lui Spiru C. Haret. Ale tale dintr'ale tale. La împlinirea celor 60 de ani*, București: Institutul de Arte Grafice "Carol Göbl", S-sor Ion St. Rasidescu, 1911, p. 131.

în care au, cu deosebire, trebuință a fi susținute."[3] Haret pornea de la ceea ce erau instituțiile românești din timpul său, cum ar fi ministerele, cele mai multe dintre ele nefiind înființate prin lege „iar atribuțiunile pe care le au sunt moștenite de pe timpuri, așa cum s-a apucat." [4]

Haret a acționat, permanent pentru recunoașterea demnității profesiei de dascăl, mai ales a învățătorului din sate, factor activ al modernizării societății. În acest sens a avut de luptat cu adversitatea unor personalități, cum a fost, de pildă, Titu Maiorescu, față de reglementările sale privind activitatea extrașcolară a corpului didactic, conferindu-i variate și semnificative misiuni: lupta împotriva alcoolismului, înființarea de bănci populare, organizarea de cercuri culturale, întemeierea teatrului sătesc, organizarea șezătorilor sătești și a serbărilor școlare, constituirea școlilor de adulți, a bibliotecilor, editarea revistelor și a publicațiilor populare. În acest fel, credea Haret, putea crește prestigiul învățătorului. Haret a văzut, în învățător, agentul real al modernizării la sate și de sprijinire a țăranilor în actul de emanicipare economică și socială.

Alături de învățător preotului îi revenea o misiune importantă în actul de culturalizare din sate: „Printre aceștia în prima linie vine preotul, a cărui vorbă, oricine știe, este mai mult ascultată și decât a învățătorului. De aceea lucrarea de înălțare a păturei țărănești va fi mult înlesnită, dacă preotul va colabora alături cu învățătorul este mai mult ascultată și decât a învățătorului."[5] De altfel, el a argumentat, în *Criza bisericească*, rolul bisericii în ridicarea nivelului de cultură al țăranilor. Haret stăruia pe ridicarea culturală a satelor prin cei doi agenți sociali în cadrul cercurilor culturale, activitate

---

[3] *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. IV, prefață de Remus Pricopie, studiu introductiv, ediție îngrijită și note de Constantin Schifirneț, București: Editura Comunicare.ro, 2009, p. 190.

[4] *Ibidem*, p. 201.

[5] *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p.277.

reglementată de el în „Deciziunea, nr. 10825 din 21 februarie 1902 pentru organizarea cercurilor culturale", urmărindu-se "Ridicarea stării morale a sătenilor, prin cultivarea în ei a sentimentelor frumoase, și a celei materiale, prin îmbogățirea minții lor cu cunoștințe practice."[6] Haret o spune el însuși: „M-am silit ca din învățători și preoți să creez o forță, pe care s-o îndreptez întreagă contra stării de ignoranță și de decădere a țăranului, sub toate formele ei"[7].

Ideile lui Haret despre ridicarea culturală a satului au fost continuate de liberalul C. Angelescu și de școala sociologică de la București condusă de D. Gusti.

O activitate mai puțin cunoscută o reprezintă reglementarea de către Haret în domeniul vieții religioase. Lui i se datorează Legea pentru înființarea și organizarea Casei Sf. Biserici Autocefale Ortodoxe Române, promulgată prin decretul regal nr. 255 din 21 ianuarie 1902. Legea a prevăzut, după modelul legii Casei Școalelor, întemeierea unei instituții de exercitare a supravegherii gospodăririi averii bisericii și așezămintelor religioase, precum și administrarea fondurilor prevăzute în bugetul statului pentru biserică. Din acest act legislativ rezultă limpede asumarea de către stat, prin intermediul unei instituții proprii, a controlului necondiționat asupra patrimoniului religios, cu exepția fondurilor religioase ale marilor eforii și epitropii.

În același context al contribuțiilor haretiene amintim alte două legi: 1. Legea pentru instituirea unei comisii istorice a României, din 1910, prevede constituirea unui organism abilitat cu publicarea de cronici interne și externe, documente, inscripții; 2. Lege pentru organizarea și administrarea teatrelor, din 1910.

Haret era conștient de efectele produse de unele dintre actele sale, ceea ce îl face să spună în cuvântul ținut la banchetul organi-

---

6 *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 139.

7 *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 58.

zat în onoarea sa în 12 decembrie 1911: „Nimeni nu poate să facă binele fără să nu aibă și suferințe pentru aceasta."[8]

Marele savant și om de stat a lăsat o valoroasă operă teoretică și a reformat societatea românească, înscrisă pe calea recuperării unor decalaje și a unui timp istoric, pentru a fi sincronizată la spiritual veacului.

Haret a fost inclus, în calendarul UNESCO, ca om de știință, pe lista personalităților comemorate în 2012 (100 de ani de la moarte), alături de alte două personalități românești: George Emil Palade și Sergiu Celibidache pentru marcarea centenarului nașterii lor.

În schimb, în țară nu s-a organizat un program național Centenarul Haret, așa cum s-a inițiat Centenarul Caragiale. Anul 2012 a fost declarat Centenar Caragiale, prilejuit de împlinirea a o sută de ani de la decesul lui I.L. Caragiale, moment de promovare a operelor sale printr-un amplu program de-a lungul întregului an. Iată, de pildă, în Capitală au avut loc 100 de manifestări culturale dedicate Centenarului Caragiale, pe durata a trei luni.

In mod firesc se pune întrebarea: de ce Centenarul Haret, omul care a reformat societatea românească, nu se bucură de aceeași promovare mediatică, așa cum se întâmplă cu Centenarul Caragiale? Indubitabil, amândoi au o contribuție decisivă la dezvoltarea și susținerea spiritului modern românesc, și, de aceea, în aceeași măsură, ar fi trebuit să fie celebrați în spațiul public.

---

[8] Cf. Gheorghe Adamescu, Biografia lui Spiru Haret, în *Operele lui Spiru C. Haret*, volumul I, ed. cit, p. 86.

5

O activitate mai puțin cunoscută a lui Spiru Haret: legiferarea treburilor bisericeşti

Pregătind notele la *Operele lui Spiru Haret* (volumele I-XI) pentru reeditare la Editura Comunicare.ro, am constatat că, deși Haret a luat numeroase decizii cu privire la reglementarea relațiilor dintre stat și Biserică, referințele biblografice pe acest subiect sunt rare.

Prin urmare, mi-am pus întrebarea de ce se discută atât de puțin despre această latură a operei haretiene. Să menționăm că studiile de istoria Bisericii Ortodoxe Române nu cuprind analize despre acțiunile lui Spiru Haret de legiferare în domeniul vieții religioase. Intr-un studiu am argumentat cum, în contextul procesului de modernizare prin care a trecut societatea românească, Spiru Haret a înțeles că biserica nu este separată de stat, ci devine o instituție integrată în procesul de schimbare modernă[1].

---

[1] Constantin Schifirneț, „Orthodoxy, Church, State, and National Identity in the Context of Tendential Modernity", *Journal for the Study of Religions and Ideologies,* vol. 12, issue 34 (Spring 2013): 173-208.

Se discută numai despre reformele haretiene în școală, uitându-se că Haret a fost conducătorul Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, și, în această poziție, s-a ocupat de organizarea instituțiilor bisericești, asociată necondiționat cu reforma instrucțiunii publice. El însuși o spune: „Oricât aș fi fost de vinovat și eu altădată de o asemenea ignorare a chestiei, era imposibil ca, după aproape zece ani de minister, să nu ajung a-mi da seamă de răspunderea care ar fi apăsat asupra mea, dacă nu aș fi căutat să fac ceva în folosul bisericii, în situația grea în care se afla."[2]

Ministrul Haret a elaborat și a pus în aplicare 50 de acte normative (legi, rapoarte, regulamente, decrete) privind organizarea vieții religioase în România. Amintim doar câteva dintre ele: Legea de înființare a Casei Sfintei Biserici autocefale ortodoxe române din 21 ianuarie 1902, Regulamentul pentru punerea în aplicare a legii de înființare a Casei Sfintei Biserici din 29 martie 1902, Lege pentru modificarea unor articole din legea clerului mirean din 26 martie 1909, Lege pentru modificarea legii relativă la alegerea Mitropoliților și Episcopilor, a constituirii Sfântului Sinod și pentru înființarea Consistoriului superior bisericesc, din 3 aprilie 1909, Regulament pentru alegerea membrilor Consistoriului superior bisericesc, din 3 iunie 1909, Decizia privind conlucrarea preoților cu învățătorii (martie 1910), Regulament pentru Conferințele pastorale ale preoților și diaconilor din România (mai 1910).

Toate aceste acte au fost impuse de urgența unor reglementării privind instituțiile bisericești fiindcă „Din vremea Divanurilor Ad-hoc, chestia bisericească nu a mai fost obiectul de preocupare pentru oamenii noștri de stat, decât pe apucate, în mod întâmplător și trecător, și atunci când câte o afacere răsunătoare putea da speranța de a se răsturna vreun guvern." [3]

---

[2] Spiru C. Haret, "Criza bisericească", în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. IX, ed.cit., p. 58.

[3] *Ibidem*, p. 57-58.

În viziunea sa, biserica este o instituție a statului român, iar autonomia Bisericii față de Stat și sprijinul din partea acestuia derivă din coexistența Statului și a Bisericii. Autocefalia și autonomia Bisericii în organizarea și funcționarea propriilor structuri sunt întărite în relația cu statul: „Biserica este un organism de stat, și unul din cele mai principale; ea trăiește împreună cu statul, contribuie la viața lui, și statul la rândul lui este sprijinul bisericii. Așa fiind, nu se poate concepe despărțirea absolută a unuia de celalt; aceasta s-ar chema separația bisericii de stat, ceea ce noi nu avem, și nici nu trebuie să avem. Sunt dar împrejurări când biserica trebuie să colaboreze cu statul mână în mână, mai ales la momentele grele"[4]. Să spunem că, deși în Franța, în data de 9 decembrie 1905, a fost proclamată separarea Bisericii de stat, Haret a acționat pentru întărirea cooperării dintre stat și biserică, refuzând astfel secularismul ca politică oficială în Regatul României. Haret a insistat că măsurile luate de stat au avut menirea de a sprijini biserica, idee care, în realitate, este un principiu diriguitor al programului său de modernizare a societății românești, axat, în principal, pe reformarea lumii rurale și țărănești. Referindu-se la adepții separării bisericii de stat, el califică opțiunea acestora ca fiind o „fantezie", o imitație a unui concept preluat din alte culturi: „Au auzit vorba asta pe aiurea și s-au crezut isteți dacă o repetă și la noi. Dar își dau ei seamă de ce ar însemna *la noi* această separație? Știu ei cel puțin, în mod lămurit, în ce constă ea? Pricep ei măcar că biserica noastră, în starea ei de azi, cu mijloacele de care dispune, cu mediul în care se află, dacă ar fi părăsită în propriile ei puteri și lipsită de sprijinul statului, ar fi condamnată la pieire, sau cel puțin la cea mai absolută neputință?"[5].

În contextul societății românești de la începutul secolului al XX-lea, Haret a realizat că ridicarea nivelului de cultură al țărani-

---

[4] *Ibidem,* p. 133.
[5] *Ibidem,* p. 63-64.

lor o pot face doar actorii sociali implicați nemijlocit în actele de cultivare a spiritului: „Factorii culturali la țară nu sunt decât doi: preotul și învățătorul. Prin urmare, cine voia să întreprindă ridicarea culturală a satelor trebuia neapărat să se adreseze preotului și învățătorului; aceasta iarăși este evident."[6]

Așa cum am spus deja, ca reformator, Haret a înțeles că, în contextul modernizării românești cu o masă critică orientată către schimbare destul de precară, biserica are un rol esențial[7]. În lipsa unei burghezii urbane și rurale, transformările moderne nu se puteau înfăptui decât de către grupuri sociale existente în societatea românească, și, printre ele se numărau învățătorii și preoții. El nu a negat niciodată principiul autonomiei bisericii în materie bisericească dar, în același timp, el a sesizat efectele negative ale despărțirii bisericii de stat: „dacă nu ar recunoaște marile servicii pe care i le-a adus statul în nenumărate împrejurări, și mai ales în momentele cele mai grele"[8].

În condițiile particulare ale istoriei și culturii românești nu ar putea fi acceptată separarea bisericii de stat: „Există o justă măsură care trebuie păzită, și o limită peste care nu se poate trece; dar colaborarea statului cu biserica este fatală și inevitabilă, pe câtă vreme se întâlnesc amândoi pe un teren comun, pe câtă vreme și statul și biserica au datoria de a lucra asupra poporului și pentru binele lui. Colaborarea aceasta trebuie coordonată prin bună înțelegere între cei doi factori, și în aceasta constau raporturile intime care trebuie să existe între stat și biserică. Îndată ce ele nu mai există, vine în

---

[6] Spiru C. Haret, Învățătorii și politica, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. IX, ed.cit. p. 30.

[7] Constantin Schifirneț, Spiru Haret reformatorul societății românești, studiu introductiv la *Operele lui Spiru Haret* (vol. I-XI), București: Editura Comunicare.ro, 2009-2010, pp.13-42.

[8] Spiru C. Haret, Criza bisericească, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. IX, ed.cit., p. 63.

locul lor antagonismul, și este un adevăr istoric că ori de câte ori biserica nu a fost alături cu statul, ea a fost contra statului. Nici un om cu minte nu poate să dorească aceasta"[9].

Haret recunoaște particularitatea proceselor de transformare a cadrelor instituționale ale bisericii: „Chiar prin esența sa, biserica nu se acomodează cu schimbările dese, și când trebuie a i se aduce vreuna, trebuie ca ea să se facă în așa fel ca să nu fie nevoie a se reveni prea curând asupra ei." [10]

O succintă prezentare a celor mai importante legi ale lui Haret poate oferi o înțelegere corectă a scopurilor urmărite de el. Lui Haret i se datorează Legea pentru înființarea și organizarea Casei Sf. Biserici Autocefale Ortodoxe Române, promulgată prin decretul regal nr. 255 din 21 ianuarie 1902. Legea a prevăzut întemeierea unei instituții de exercitare a supravegherii gospodăririi averii bisericii și așezămintelor religioase, precum și administrarea fondurilor prevăzute în bugetul statului pentru biserică. Prin articolul 11 se prevede acordarea, de către Casa Bisericii din fondurile sale proprii, de ajutoare bisericilor sărace, dacă mijloacele lor nu le permit să facă față cheltuielilor cerute pentru întreținerea lor.

A existat un interes al politicienilor față de foloasele ce ar fi putut fi trase din raporturile cu Biserica, și astfel s-a ajuns ca Legea asupra clerului mirean și seminariilor, elaborată de Take Ionescu și adoptată în 1893, să fie amendată de șase ori în perioada 1896–1910, ultima modificare fiind făcută de Spiru Haret. După cum spune Haret în „Expunerea de motive la Legea pentru modificarea mai multor articole din Legea clerului mirean și seminariilor de la 29 mai 1893, modificată la 26 februarie 1909", publicată în „Monitorul Oficial", 27 martie 1909: „Una din cele mai importante modificări este acea cuprinsă în art. 5. alin. II, care permite înfiin-

[9] *Ibidem,* p. 64.
[10] *Ibidem,* p. 65.

țarea de preoți ajutători la bisericile de cătune mai însemnate. Unul din neajunsurile cele mari ale legii din 1893 a fost că a împuținat pe preoții sătești așa de mult, încât s-au închis o mulțime de biserici, așa că sunt foarte multe sate unde de demult locuitorii sunt lipsiți de orice serviciu religios. Proiectul ce propunem tinde să înfrâneze acest rău, fără nicio sarcină pentru stat, permițând unor asemenea comune să-și redeschidă bisericile închise, plătindu-și ele înseși preoții necesari, ceea ce după legea actuală nu le este permis a face."[11] În plus, „S-au prevăzut măsuri aspre contra preoților care abuzează de situația lor pentru a stoarce de la oameni taxe mai mari decât cele legale, precum și contra refuzului de serviciu"[12].

Controverse și reacții ale ierarhilor BOR și ale politicienilor au declanșat „Legea pentru modificarea mai multor articole din Legea alegerii mitropoliților și episcopilor eparhioți și a constituirii Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Autocefale Ortodoxe Române de la 19 decembrie 1872 și pentru înființarea Consistoriului Superior", publicată în „Monitorul Oficial" 3 aprilie 1909. În Expunerea de motive, ministrul Haret remarca necesitatea unor modificări impuse de contextul social și istoric al BOR: „Trebuința lărgirii cercului elementelor constitutive ale Sinodului s-a simțit încă de mult la noi. Din toate părțile s-a cerut și se cere încă cu insistență o modificare în acest sens. Credem că această cerere este întru totul îndreptățită și că a sosit vremea ca să fie adusă la îndeplinire. Căci e drept ca în instanța care are conducerea supremă a bisericii și răspunderea înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor de tot ce se face în biserică și de biserică, să fie reprezentate toate elementele ei constitutive. E drept și înțelepțesc lucru ca și preoții, care stau în mai de aproape legături cu poporul și care cunosc foarte bine nevoile lui, să aibă și ei cuvântul în chestiunile bisericești de ordin general care se tratează în

11 *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 156.
12 *Ibidem*.

Sfântul Sinod. O modificare a legii existente în acest sens, pe lângă că va satisface cererile care se ridică din toate părțile, ne va apropia în același timp și de spiritul organizațiunii în biserica veche, cum și de practica din cele mai multe biserici ortodoxe autocefale."[13].

Haret a legiferat înființarea Consistoriul Superior Bisericesc, for consultativ al preoților din care urmau să facă parte alături de membrii Sfântului Sinod și reprezentanți ai clerului de mir și monahal. El precizează că prin înființarea Consistoriului a avut în vedere să creeze „un mijloc de apropiere între toate gradele clerului românesc în afacerile bisericești, să creeze nu numai raporturi ierarhice între păstori și păstoriți, dar să vină să stea de vorbă la un loc despre treburile care interesează toată Biserica, desigur, cu păstrarea drepturilor care, după canoane, revin exclusiv episcopilor."[14]. Gh. Adamescu considera că mitropolitul primat Atanasie l-ar fi îndemnat pe Haret să înființeze Consistoriul superior bisericesc[15].

Legea pentru modificarea legii sinodale, promulgată în martie 1909, urma să se aplice, dar ea a fost contestată de Gherasim Saffirin, episcop al Romanului, fiindcă o aprecia ca fiind anticanonică și s-a împotrivit Consistoriului Superior Bisericesc, considerând că acesta ar restrânge atribuțiile Sfântului Sinod. În 1911, guvernul P.P. Carp modifică legea lui Haret, ca urmare a crizei bisericești resuscitată de depunerea lui Saffirin din treapta de episcop și de retragerea din scaun, la 28 iunie 1911, a lui Atanasie Mironescu, Mitropolit Primat al României.

---

13 *Ibidem*, p. 175.

14 *Ibidem*, p. 201.

15 Gheorghe Adamescu, Introducere, în *Operele lui Spiru C. Haret*, volumul IX, ed. cit, p. 8. Despre competența Consistoriului Superior Bisericesc, în versiunea propusă de Spiru Haret în 1909 vezi Paul Lucian Brusanowski, *Stat și biserică în vechea Românie între 1821-1925*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 158.

În anul 1912, în cartea *Criza bisericească* Haret revine asupra explicațiilor despre inițiativa sa legislativă, în subcapitolul „Chestia legii sinodale", accentuînd necesitatea schimbării poziției sociale a clerului, conceput ca o forță a modernizării societății românești: „Aveam însă și putința, și datorința, de a face să dispară cel puțin inconvenientele cele mai evidente pe care experiența le dăduse pe față în Legea din 1872; să cercăm a face din cler o forță socială, vie și activă, pusă în slujba națiunii; să căutăm să apropiem cât se va putea mai mult clerul de sus și cel de jos, pentru a înlesni acțiunea lor comună, pentru a mări autoritatea celui dintâi și încrederea în sine a celui de-al doilea"[16].

În rezumat, consider că s-ar cuveni o dezbatere *sine ira et studio* a consecințelor acțiunilor și deciziilor lui Spiru Haret în realizarea unei comuniuni între înalții ierarhi și preoțimea mireană.

[16] Spiru C. Haret, "Criza bisericească", în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. IX, ed.cit., p. 62.

6

Ideile lui Mihail Manoilescu: ignorate în România, Biblie a industriaşilor brazilieni

Există personalități de referință din știința și cultura română ale căror idei au influență puternică în afara țării, dar sunt ignorate sau subestimate în spațiul autohton. Un caz tipic, în acest sens, îl reprezintă savantul Mihail Manoilescu.

Inginer, economist, sociolog, politolog și istoric, profesor la Institutul Politehnic din București, catedra „Economie politică - Organizare și Raționalizare”, Manoilescu este o personalitate de excepție. A lăsat o operă impresionantă cu titluri din variate domenii, și, din acest punct de vedere, eu l-am comparat cu N. Iorga[1]. Există mărturii ale Nataliei Manoilescu Dinu despre talentul său excepțional de pictor. După o evaluare a lui Valeriu Dinu, Manoilescu a publicat 128 de titluri, iar despre el s-au

[1] Constantin Schifirneţ, „Mihail Manoilescu: o viziune monografică despre burghezia română”, studiu introductiv la M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Albatros, 2002, pp.V-LIV.

scris, până în 1993, 88 de lucrări străine și numai 21 de lucrări românești[2].

În anul 1929, Manoilescu a publicat lucrarea *Théorie du protectionism et de l'échange international*. Paris: Giard. Cartea a fost tradusă în limba portugheză în 1931, în limba germană în 1937, iar în limba română abia în anul 1986, în traducerea, din limba germană, de Valeriu Dinu, cu titlul *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*. Această lucrarea este „prima străpungere românească în gândirea economică universală" după aprecierea lui Costin Murgescu[3]. În anii treizeci și patruzeci ai secolului trecut lucrările sale au fost publicate în Spania, Portugalia, Brazilia și Chile.

Ideile sale despre economie au fost foarte populare și au fost aplicate în America Latină, și, prin urmare, lucrările sale au fost puncte de referință obligatorie în cercurile industriale braziliene în anii '20 și începutul anilor '30, fapt remarcat apăsat de către Joseph Love, profesor de istorie la Universitatea Illinois, Urbana-Champaign[4].

Este recunoscut rolul gândirii sale în stabilirea strategiilor de dezvoltare economică, în special în Brazilia, și, în consecință, după cum afirmă B. Fausto: „e cujas idéias foram uma espécie de Bíblia para boa parte dos industriais brasileiros, (ideile lui au fost un fel de Biblie pentru cea mai mare parte a industriașilor brazilieni)"[5].

---

2 Cf. Valeriu Dinu, Schiță de portret, în *Mihail Manoilescu creator de teorie economică*, coordonator Vasile C. Nechita, Iași: Editura Cugetarea, 1993, p. 14.

3 Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*: *epoca modernă,* vol. I, București: Ed. Științifică și Enciclopedică,1987, p. 413.

4 Joseph Love, Theorizing Under development: Latin America and Romania,1860-1950, *Estudos Avançados* 4(8), 1990, pp. 62–95.1990; Joseph Love, *Crafting the Third World: Theorizing, Underdevelopement in Rumania and Brazil*. Stanford, California: Stanford U. Press, 1996 (tradusă în limba română, *Făurirea lumii a treia: teorii şi teoreticieni ai subdezvoltării in România şi Brazilia*, Bucureşti: Editura Univers, 2002).

5 Fausto B, "Estado novo no contexto internacional". In: Pandolfi D

O apreciere similară nu întâlnim în exegeza românească, foarte reticentă, de altfel, față de accentuarea originalității și contribuției românești la dezvoltarea științei.

Teoria lui Manoilescu despre decalajul de dezvoltare dintre societățile industrializate și agrare s-a constituit ca răspuns la teoriile evoluționiste despre modernizare. Manoilescu a fost recunoscut în spațiul iberic și în Brazilia deoarece doctrina sa economică a oferit argumente industriașilor din Brazilia de a recurge la protecționism drept cale de dezvoltare a economiei în aceste zone. Se consideră că ideile sale au stat la baza constituirii organizației Economic Commission for Latin America (ECLA). Doctrina lui Manoilescu a cunoscut reacții critice din partea unor autori din America Latină, dar el a continuat să fie prezent în spațiul iberic prin publicarea lucrărilor sale, de pildă, în Chile[6].

În analiza economică, Manoilescu a plecat de la premisa decalajului de productivitate a muncii din societățile agrare față de țările industrializate, încât el susține că productivitatea în industrie este superioară celei în agricultură, printr-un raport de patru la unul, deoarece valoarea capitalului pe lucrător în industrie este mult mai mare a decât celui în agricultură. In acest caz, țările industriale cu o productivitate națională superioară câștigă în relațiile comerciale internaționale pe seama țărilor agrare din cauza productivității muncii lor mai scăzute. De aceea, se impune dezvoltarea industrială a țărilor agricole prin o politică de protecție a propriilor materii prime față de comerțul internațional. Peste decenii, această teză a savantului român va fi dezvoltată în scrierile teoreticienilor dependenței și ai subdezvoltării din America de Nord și din America Latină.

(ed.) *Repesando o Estado Novo*. Rio de Janeiro: Ed. Fundação Getulio Vargas, 1999, p. 18.

[6] "Productividad del trabajo y comercio exterior," Economía, VIII, 22-23, Sept., 1947, 50-77.

Manoilescu a demonstrat, în lucrările sale teoretice referitoare la schimbul internațional, că știința economică clasică a fost falsă și tendențioasă, fiindcă preconiza diviziunea muncii și a producției care imparte popoarele in industriale și agricole, având ca substrat acțiunea de exploatare a popoarelor agricole.

Philippe C. Schmitter, după ampla analiză a corporatismului din lucrările lui Manoilescu, desprinde concluzia că acesta, așa cum este descris de savantul român, nu este sinonim cu conceptul de „fascism". Manoilescu este considerat „cel mai original și stimulativ teoretician corporatist."[7] Neoliberal în teoria și politica economică, Manoilescu a creat o teorie unitară și originală cu privire la protecționism și schimburile internaționale, recunoscută rapid în mediile economice, politice și intelectuale internaționale. Amintim unele dintre ideile ce au avut un ecou puternic în rândul specialiștilor: lipsa de universalitate a teoriei costurilor absolute a lui Adam Smith și David Ricardo, imposibilitatea realizării diviziunii și schimburilor internaționale, specializarea țărilor agricole și participarea lor la schimburile internaționale, diviziunea internă și internațională pe criteriul beneficiului național, achiziționarea directă, adică productivă și nu indirectă - comercială, a bunurilor și serviciilor necesare existenței și progresului lor, industrializarea tuturor țărilor lumii derivată din superioritatea intrinsecă a industriei față de agricultură, încurajarea, susținerea și apărarea întreprinderilor și ramurilor nou create printr-un protecționism științific[8].

---

[7] Philippe C. Schmitter, Reflexions on Mihail Manoilescu and the political consequences of delayed - dependent development on the periphery of Western Europe, în *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, edited by Kennet Jowitt, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978.

[8] Vasile C. Nechita, Introducere, în *Mihail Manoilescu creator de teorie economică*, Iași: Editura Cugetarea, 1993.

Manoilescu a urmărit elaborarea unui program industrial legitimat de o doctrină. Dintotdeauna el a văzut în stat instituția fundamentală de edificare a unei industrii. Economistul român a sesizat, pertinent, dificultățile întâmpinate de principala clasă socială capabilă să industrializeze – burghezia -, și de aceea căuta soluții și nu vedea decât implicarea statului în înfăptuirea actului de industrializare.

Jeronimo Moscardo, ambasadorul Braziliei la București, declara că economia modernă a Braziliei își datorează fundamentele lucrărilor de specialitate ale lui Mihail Manoilescu: „În privința economică, se credea că suntem condamnați să rămânem o țară agrară, ca și România la un moment dat. Dar a dat Dumnezeu să existe un mare român, fost ministru de Externe al țării dumneavoastră și un economist de talie mondială: Mihail Manoilescu. După traducerea, în 1932, a lucrării sale geniale, Noua teorie a protecționismului și schimbului internațional, aceasta a fost până în ziua de azi inspiratoarea dezvoltării economice a Braziliei. [...] Prin Manoilescu, responsabilii brazilieni și-au clarificat originile inegalității, rolul proiectelor de dezvoltare industrială, raporturile dintre industrie și agricultură, dintre exporturi (ieftine) și importuri (scumpe) etc. Astăzi, Manoilescu este considerat unul dintre fondatorii Braziliei moderne.“ (http://www.formula-as.ro/2000/417/spectator-38/spectator-1497-print.)

Mihail Manoilescu a susținut protecționismul ca modalitate de a dezvolta economia de tip industrial în societățile agrare. După marea criză din 1929, în Brazilia cartea lui a reprezentat baza teoretică a justificării protecționismului, în timp ce în România el avea de înfruntat ostilitate din partea autorităților, fiind în imposibilitate, chiar în cele câteva luni, în 1931, ca guvernator al Băncii Naționale, să aplice propria viziune despre scoaterea țării din criză.

Eu explic discordanța dintre receptarea inconsistentă a operei lui Manoilescu în România și adoptarea ideilor sale de mari eco-

nomiști din America Latină sau acreditarea lor de către exegeți occidentali prin diferența dintre cultura ideologică și cultură pragmatică. În cultura română, prioritate a avut criteriul ideologic de evaluare a ideilor, asociate necondiționat cu acțiunile autorilor lor în spațiul public. În România nu s-a putut aplica doctrina protecționismului a lui Manoilescu fiindcă ea nu a fost acceptată în contextul geopolitic de ființare a statului român, căruia, după 1944, i s-a impus, din afară, un alt model de dezvoltare. În Brazilia și în alte țări din America Latină elitele politice și intelectuale au dovedit pragmatism în gândire și acțiune, încât au avut libertatea de a adopta teoria lui Manoilescu ca fundament al strategiilor de dezvoltare economică

Ar fi multe de învățat din destinul savantului român. Îndemnul ambasadorului Braziliei la București, Jeronimo Moscardo este îndreptățit: "România nu trebuie să fie modestă. România este o mare putere culturală". Rămâne ca elitele românești să accepte în această realitate.

7

Mihail Manoilescu, savantul ctitor de biserică

Celebru pentru originala sa teorie economică, Mihail Manoilescu este puțin cunoscut pentru ideile sale despre ortodoxie. În cadrul activității sale publice tumultoase, savantul a găsit loc pentru afirmarea și susținerea ideii ortodoxe. În revista „Lumea Nouă", al cărui fondator și director a fost, Mihail Manoilescu a publicat ma multe articole despre ortodoxie. O spune el însuși în *Memorii*: „Revista *Lumea Nouă* era atît prin articolele mele, cît și prin acelea ale soției mele care trezeau polemici pasionate cu uniții, un mic monitor al ideologiei ortodoxe."[1]

Despre ortodoxie el a vorbit la întâlnirile publice. În 1933 a ținut conferința „Lupta Ortodoxiei împotriva materialismului!" la Fundația Dalles, sub președinția patriarhului Bisericii Ortodoxe Române, Miron. Prelegerea a fost tipărită în 1933, și a avut ecou în rândul clerului și credincioșilor ortodocși. În 1935, Manoilescu a participat la Sibiu, la Congresul Frăției Ortodoxe Române, de

---

[1] Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, ediție Valeriu Dinu, București: Editura Enciclopedică, 1993, p. 373.

sub conducerea lui Sextil Pușcariu. În ziua de 6 octombrie 1935 a prezentat conferința „Românism și ortodoxie", la Congresul Frăției Ortodoxe Române din Caransebeș. Ideile sale despre religie și ortodoxie sunt citate în publicații religioase, de pildă, „Foaia diecezană", 22 aprilie 1945.

Manoilescu a diseminat ideile despre ortodoxie la elitele românești cu scopul de a le determina să acționeze, în contextul statului național unitar, pentru edificarea unei spiritualități ortodoxe, temei al identității naționale: „Eu am socotit întotdeauna Ortodoxia ca dimensiunea cea mai pronunțată a sufletului românesc, fără de care nu se poate forma conceptul de român. După mine, spiritul de libertate al Ortodoxiei este la originea fermecătoarei și fecundei lărgimi de spirit a românului „Ortodoxia este credința care nu tiranizează viață" scriam eu în *Lumea Nouă* din oct.-nov. 1935 în articolul "Ființa neamului românesc și Ortodoxia."[2] El constată că intelectualii s-au îndepărtat de religia creștină, adoptând indiferența religioasă numită ateism iar cauza dezinteresului față de spiritul religios este materialismul secolului al XlX-lea.

Călăuzit de mărturisirea credinței ortodoxe, împreună cu fratele său Grigore, ca patroni ai minelor „Șorecani", a ridicat biserica ortodoxă în Colonia minieră a Șorecanilor, județul Cluj. El istorisește, în *Memorii*, cum a fost construită biserica: „Dar cînd a fost să-i alegem stilul și arhitectura, ne-am hotărît la o soluție originală. Pe o coastă înaltă de deal, sub strejăriș, am tăiat o platformă cu pereții consolidați în piatră cioplită, din care se lăsau în jos în cascadă terase mari pline de flori și șiruri de trepte late și impunătoare de granit. În acest cadru, ca o cutie luxoasă pregătită să primească un giuvaier de preț, am așezat sus pe platformă o veche bisericuță de lemn, adusă dintr-un sat ardelenesc și reconstituită, bîrnă cu bîrnă

[2] *Ibidem*, p. 373-374.

și șindrilă cu șindrilă, cu multă grijă, cu aspră muncă și cu mari sacrificii.”[3]. Prin reconstruirea acestei biserici, veche de peste trei sute de ani a ținut să aducă „prinosul prețuirii noastre Ardealului și trecutului său.”[4]

În ziarul „Renașterea”, 6 octombrie 1935, s-a relatat despre sfințirea bisericii din comuna Ticu-Colonia, înălțată de frații Mihail și Grigore Manoilescu, săvârșită duminică 29 septembrie 1935: „Se cuvine deosebită recunoștință fraților Manoilescu, cari au jertfit din belșug din mijloacele proprii și au ridicat acest minunat și simbolic locaș de închinare. Ceea ce au înfăptuit acești generoși ctitori într'un loc uitat de lume, a umplut de profundă admirație sufletele celor ce-au asistat la frumoasa serbare.”[5]

Biserica este toată din lemn, cu o vechimea de peste 300 de ani. Ea fost cumpărată de la credincioșii din comuna Tămașa, și transportată aici așa cum a fost, punându-se numai acoperișul nou, pictura veche „de o frumusețe rară, rămânând neatinsă.” I s-a dat hramul „Sfânta Varvara”, patroana minerilor. La sfințire au participat toți intelectualii comunelor din jur: preoți, învățători, notari etc, în număr de peste 500. Printre personalități prezente s-au remarcat Sextil Pușcariu, Onisifor Ghibu, Dragoş Protopopescu, I. Chinezu, Mircea Vulcănescu.

În cuvântarea sa, Mihail Manoilescu a menționat că el a urmat pilda vechilor boieri, ctitori de biserici și mănăstiri. „N-am zidit o biserică nouă, ci am adus una veche, drept semnificație că noi nu suntem noi pe aceste plaiuri, ci suntem vechi stăpânitori pe aceste văi."[6]

---

[3] *Ibidem*, p. 374.

[4] *Ibidem*, p. 374.

[5] xxx „Sfințirea bisericii din colonia Tic (la minele „Șorecani") județul Cluj”, în „Renașterea”, Anul XIII, 6 octombrie 1935 (http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/26885/1/BCUCLUJ_FP_279724_1935_013_040.pdf) accesat la 20 mai 2013.

[6] *Ibidem*.

În articolele sale, Mihail Manoilescu consideră creștinismul ca factor esențial în susținerea revoluției naționale, iar progresul moral este legat de întărirea sentimentului religios la clasele sociale superioare. În acest sens, el subliniază rolul ortodoxiei în constituirea elite naționale.

Prin ortodoxie se poate realiza victoria în lupta împotriva materialismului, un curent creat in secolul al XIX-lea. Acțiunea ortodoxiei trebuie să se manifeste nu oricum ci ca religie activă și de către o biserica activă în viața socială. La baza oricărei societăți umane stau două fundament: religia și familia.

Asemenea altor exegeți români – C. Rădulescu-Motru, D. Drăghicescu, M. Ralea - Manoilescu observă sentimentul religios exterior la burghezia românească. Creștinismul nu domină și nici măcar nu stăpânește viața burghezului român. Religia burgheziei românești este o religie de dumincă; ea nu-i controlează conduitele în celelalte zile ale săptămânii, o dovadă în plus ca burgheziei românești îi lipsește educația religioasă.

Manoilescu vorbește despre „un tradiționalism științific" și susține că „tradiționalismul vremii noastre se va integra în veac și va constitui forma ideologică de reconstrucție a societății românești."[7] El discută despre forțele latente ale tradiției. Prima dintre ele este spiritualitatea creștină și ortodoxă, „parte integrantă a însăși ideii de națiune românească. Dar ar fi greșit să se identifice ortodoxia cu românismul", pentru că ortodoxia a constituit un factor supranațional de solidaritate creștină, delimitându-se, astfel, de Nae Ionescu care afirmă: „Suntem ortodocși în același fel în care suntem români, în același grad în care *suntem*"[8]

---

[7] Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București: Editura Cugetare - Georgescu Delafras, 1942, p. 13.

[8] Nae Ionescu, *Teologia. Integrala publicisticii religioase*, ediție, introducere şi note de Dora Mezdrea, Sibiu: Deisis, 2003, p. 208.

Pentru Manoilescu, tradiționalismul românesc capătă expresie în ortodoxie, românism militant, elită apărătoare și paternală, anti-materialism. Acest tradiționalism este o realitate actuală, „o cerință și un proces imperativ al veacului."

Ideile lui Mihail Manoilescu despre ortodoxie și biserică exprimă viziunea unui mare savant despre spiritualitatea burgheziei românești, căreia i se conferea o identitate proprie față de burgheziile occidentale secularizate.

8

Să ne punem cenuşă în cap?

Am afirmat că în cultura română, prioritate a avut criteriul ideologic de evaluare a ideilor, asociate necondiționat cu acțiunile autorilor lor în spațiul public, spre deosebire de alte culturi, orientate, în mod pragmatic, către aplicarea modelului de analiză teoretică al unui savant în elaborarea strategiilor de dezvoltare economică.

Cele două articole publicate pe blogurile „Adevarul" - *Ideile lui Mihail Manoilescu: Biblie a industriașilor brazilieni* și *Mihail Manoilescu, savantul ctitor de biserică* - au pus în relief idei și acțiuni cunoscute în mult mai mică măsură în spațiul public decât destinul său politic.

Pentru unii comentatori expunerea contribuțiilor unor personalități ale culturii române ar echivala cu apologia lor. Un tânăr universitar îmi transmite un mesaj lipsit de orice echivoc: „Sper că veți folosi cu responsabilitate accesul la instituțiile mass-media și veți reuși să evitați apologia unui autor care a susținut prin textele sale fascismul, nazismul si curentele ideologice inrudite." Este clar că a citit superficial cele două articole, o dovadă a necunoașterii

sensului termenului apologie: „laudă exagerată, apărare servilă și interesată".

Pentru tânărul ideolog, nu are nici o relevanță ecoul internațional al ideilor lui Manoilescu. Pentru el, esențial, rămâne să fie amintită, obligatoriu, orientarea politică a savantului român, iar cititorii ar trebui să afle, în primul rând, că Manoilescu ar fi fost atașat unei doctrine politice. Vigilentului critic nu-i spun nimic studiile despre Manoilescu ale unor reputați autori din SUA și America Latină. Philippe C. Schmitter, profesor în cadrul Departamentului de Științe Politice de la Universitatea din Chicago și la Universitatea Stanford, doctor honoris causa al Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative (SNSPA), după ampla analiză a corporatismului din lucrările lui Manoilescu, desprinde concluzia că acesta, așa cum este descris de savantul român, nu este sinonim cu conceptul de „fascism" sau „represiv." Manoilescu este considerat, de profesorul american, „cel mai original și stimulativ teoretician corporatist."[1]. Această caracterizare acceptată de cercetători străini este refuzată de unii ideologizanți români cărora le este indiferentă memoria culturală a unui popor.

În același mod ca Philippe C. Schmitter gândește Joseph L. Love. Ambii autori au diseminat ideile lui Manoilescu studenților de la universitățile din SUA, prin accentuarea contribuției sale fundamentale la constituirea teoriei subdezvoltării si a teoriei dependenței. Ei au făcut știință și nu ideologie, cum se întâmplă în România.

Tot după canonul impus de apărătorii ideologici, la afirmatia lui B. Fausto: „Ideile lui (Manoilescu) au fost un fel de Biblie pentru

[1] Philippe C. Schmitter, „Reflexions on Mihail Manoilescu and the political consequences of delayed - dependent development on the periphery of Western Europe", în *Social Change in Romania, 1860-1940. A Debate on Development in a European Nation*, edited by Kennet Jowitt, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, 1978.

cea mai mare parte a industriașilor brazilieni", ar fi trebuit să amendez spusele autorului brazilian și să spun răspicat: da, dar nu pot fi acceptate ideile politologului Manoilescu!

Am crezut că asemenea atitudini au dispărut în perioada postdecembristă, dar trebuie să spun că ele nu diferă cu nimic de impunerea, în anii de dinainte de 1989, a amendării, ori de câte ori se scria despre un autor, - fie el Platon, Descartes, Hegel, Titu Maiorescu, Octavian Goga etc.,- a concepției politice și ideologice, indiferent de subiectul tratat.

Aduc ca exemplu traseul editării unei lucrări proprii. Cartea mea *Generație și cultură* (1985) a stat, în redacția editurii, peste doi ani, din cauză că referentul oficial căuta sa afle care au fost acțiunile și ideile politice ale lui Mircea Vulcănescu, autor discutat de mine în carte, cu teza sa despre generație. În acest fel se credea, în perioada comunistă, că ar putea fi blocată orice abatere de la linia ideologică a partidului, fiindcă factorul politic stabilise ce anume era corect în evaluarea operei unui autor.

Eu sunt de părere că trebuie să privim cu obiectivitate istoria trecută și să realizăm analize lucide, evidențiind toată gama de aspecte specifice unei personalități. Viața fiecăreia este presărată cu multe sinuozități și paradoxuri. Însă, așa cum afirma profesorul Gheorghiță Geană despre Traian Herseni, se știe deja că omenirea merge înainte prin faptele bune ale unei personalități[2].

Oare nu este suficient că Mihail Manoilescu a avut un destin tragic încât nu se cunoaște nici data exactă a decesului său, iar familia a primit vestea morții abia în 1958?

Și atunci de ce să ne punem, permanent, cenușă în cap?

Fie numai exemplul operei lui Manoilescu pentru a înțelege că nu există altă cale pentru dezvoltarea societății românești actuale

[2] Gheorghiță Geană, „Exemplaritatea unui destin", *Revista Română de Sociologie*, anul VIII, nr. 1–2, 1997, pp. 31–35.

decât pragmatismul insoțit de realism în tot ce gândesc și întreprind toți actorii sociali.

9

Supremația intelectualilor

Astăzi, tot mai mulți intelectuali tind către o prezență activă în sfera publică, motivați fiind de necesitatea implicării în proiecte de dezvoltare socială. În perioade de criză sau de schimbări sociale radicale, intelectualii caută să dea sens noilor direcții de evoluție a societății și a instituțiilor, pentru a restabili ordinea și echilibrul social. În societățile în tranziție, intelectualii se prezintă ca actori principali ai proceselor de modernizare. Intelectualii ar fi un *factotum*, de fapt un substitut al unor categorii profesionale cu competențe în domenii specializate.

În același mod, ei sunt învestiți astăzi ca un potențial factor de europenizare. Despre rolul intelectualilor în europenizare nu trebuie discutat ca despre o forță omnipotentă, așa cum există tendința, în spațiul est-european, de a-i supraîncărca cu misiuni și roluri multiple[1]. Încă de acum 70 de ani, C. Rădulescu-Motru sublinia

[1] În cele trei texte despre intelectuali reiau unele idei și fragmente din studiul meu, The Intellectual's State in the Context of the Romanian Society's Europeanization, *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, Volume 1 (2013) no. 2, pp. 293-315.

că termenul intelectual în spațiul românesc are un înțeles „destul de înalt”, iar în Rusia este și mai înalt. În schimb, în Occident intelectualii sunt considerați muncitori calificați, fără a li se acorda un rang deosebit sau chiar un monopol al lor asupra opiniei publice. În societățile unde ocupațiile intelectuale „sunt relativ de dată recentă, ei sunt supraestimați”. De ce se întâmplă această diferență în ce privește perceperea statusului intelectualului? În țările din Răsăritul Europei, contextele istorice au determinat acordarea unui rol special intelectualilor: „Popoarele din această parte a Europei au fost constrânse, prin dezvoltarea lor istorică, să împrumute, din Apus, idei și instituții, necesare organizării lor, în State moderne. Din cauza acestei constrângeri, muncitorii intelectuali, la aceste popoare, au primit o menire pe care n-au avut-o colegii lor din Apus: menirea de a transplanta ideile și instituțiile străine în țara lor. Pe când, în Apus, muncitorii intelectuali continuau tradițiile profesionale începute de veacuri și numai prin excepție transplantau, la ei acasă, idei și instituții străine, în Orientul Europei situația este inversată. Aici, dacă nu cantitativ, în orice caz calitativ, se cerea intelectualului o producție după modelul străinătății.”[2]Așadar, intelectualii din Europa de Est se bucurau de un prestigiu disproporționat, pentru că ei imitau sau preluau idei din alte culturi inaccesibile spațiului public, pe când în Occident, ei erau calificați de a răspunde la provocări ale realităților de aici. Teza lui C. Rădulescu-Motru ar putea fi un punct de pornire în studiul intelectualității europene. O scrutare asupra spațiului public românesc devoalează persistența aceleiași viziuni despre rolul intelectualului român în societatea românească integrată în UE. Se solicită intelectualilor să „nu mai stea pe margine”, să nu se mai mulțumească doar cu statutul de comentatori, ci „să dea soluții” și să se implice în acțiuni

---

[2] C. Rădulescu-Motru, Intelectualii, *Timpul*, anul V, 1323, 13 ianuarie 1941, p. 1.

de cultivare a poporului, ceea ce trimite la programul iluminist de educare a maselor.

Dacă în spațiul occidental ființarea națiunii ține de reglementările prin lege și de societatea civilă, în spațiul răsăritean cultura vernaculară, în special limba și obiceiurile, este esențială în descrierea națiunii. În acest fel se explică rolul proeminent jucat de lexicografi, filologi și folcloriști în afirmarea ideilor naționale, după cum susține Anthony Smith. Teza se verifică cel puțin parțial în istoria modernă românească, înscrisă în trendul cunoscut de Europa de sud-est, unde modernitatea s-a realizat printr-o ruptură de tradiție, produsă de intelectuali, întrucât aceștia aspirau să devină egali cu elita politică. Modernizarea a fost gândită de sus în jos, iar înnoirea instituțională a început cu intelectualii și cu funcțiile lor sociale și culturale noi. În burghezia românească au intrat intelectualii, cu pecetea lor, deci diferiți de cei din alte spații geopolitice.

Orice discuție despre conduita și concepția intelectualității postcomuniste trebuie să aibă în vedere statutul avut în perioada comunistă. Ce le lipsea intelectualilor în comunism? Fără a stărui aici asupra unui răspuns amplu, amintim câteva dintre atributele care nu au putut fi exercitate deloc sau numai în măsură insuficientă: autonomie profesională și socială față de puterea politică, exprimarea spiritului critic, toleranță față de ideile altora, libera circulație în lumea academică europeană și universală, acces la orice sursă de informare, dialogul neîngrădit între specialiști, existența unui spațiu public al dezbaterii științifice și culturale, implicarea în societatea civilă. Trebuie recunoscut că Occidentul a fost prezent în spațiul românesc prin cultura sa, chiar și în timpul comunismului. Oricât ar părea de straniu, sub diferite forme, cultura și civilizația occidentală au pătruns în societatea românească comunistă. O parte din elitele comuniste dependente formal de spațiul sovietic își îndreptau atenția spre Occident. În timpul regimului comunist

au existat elite și intelectuali, dar, din cauza contextului ideologic intern, acestea au fost lipsite de mijloacele necesare și, astfel, s-au integrat în mică măsură în rețeaua internațională de cercetare și de învățământ.

În România, elitele economice și financiare nu posedă putere politică și din această cauză ele nu pot să impună propriile programe de dezvoltare economică. Îmbogățirea unor grupuri nu s-a făcut prin obținerea de profit din activități economice, ci prin mijloace politice sau fiscale obținute prin deținerea unei funcții publice. Puterea politică este calea principală prin care se poate câștiga putere economică, în timp ce în țările cu modernitate structurată puterea economică luptă pentru a avea putere politică.

Intelectualii nu au reușit să transmită un mesaj clar către elitele politice românești, confruntate cu provocări ale modelelor de dezvoltare, dar ele au tins mereu spre modelul occidental. S-a încetățenit, în mentalul colectiv, expresia „a ajunge din urmă", asociată necondiționat cu modernizarea. Țara rămasă în urmă este aidoma unui alergător prins într-o cursă infernală, ca și cum modernitatea ar fi o cale de a depăși pe alții sau pe tine însuți, într-o competiție invizibilă. Mai mult, nu rezultă cu multă claritate pentru ce proiect de societate pledează intelectualii în spațiul public, fiindcă tendința lor generală este referirea la un model abstract al societății dintr-o anumită țară europeană occidentală sau la societatea românească interbelică.

Spațiul de manifestare și exprimare al intelectualului este, practic, în orice zonă a societății, inclusiv în sferele politice și guvernamentale. Între statusul de intelectual și de cel de demnitar se poate naște o tensiune generată de rolurile diferite exercitate în fiecare din cele două poziții. Intelectualul aplică principiul neutralității afective față de evenimente și acțiuni sociale, dar ajuns demnitar sau funcționar public el se concentrează pe strategii și soluții la

problemele comunității. Intelectualii aspiră să fie în centrul deciziei politice, fără a conștientiza riscurile din exercitarea de funcții publice. Nu este mai puțin adevărat că, din cauza condițiilor de viață, unii intelectuali cedează de la principii ale vieții intelectuale pentru a-și asigura un nivel de trai mai ridicat.

Performanțele intelectualului român sunt comparate cu cele ale intelectualilor din Europa fără a se ține seama de dificultățile cu care se confruntă. De pildă, universitarilor li se cere să fie profesori, ca la Universitatea Harvard, într-un context economic precar. Profesorul american dispune de toate condițiile de a câștiga recunoașteri internaționale, iar profesorul român este obligat să supraviețuiască, deși mulți profesori din universitățile românești reușesc să pregătească studenții la nivelul standardelor europene.

10

Intelectualii, ataşaţi valorilor europene dar şi nu europenizării societăţii româneşti

Europenizarea societății românești se înscrie ca o direcție fundamentală de dezvoltare din perioada postaderare, ceea ce reprezintă un consens național pentru toate grupurile sociale. Întrebarea este cum se construiește acest proiect? Evoluția evenimentelor interne de după 2007 evidențiază lipsa unei viziuni proprii asupra europenizării și, ca o consecință, politicile de dezvoltare au la bază recomandări și principii ale instituțiilor internaționale, acestea având foarte puțin de a face cu particularitățile istorice ale românilor.

O societate agrară, transformată, industrial, rapid în perioada comunistă, dar care a cunoscut un puternic proces de dezindustrializare în perioada postcomunistă, a revenit la structuri sociale și economice în care sectorul agrar și mediul rural dețin o pondere foarte ridicată.

Despre dezvoltarea modernă românească s-a discutat mai mult de către elita literară și artistică, orientată spre valorile modernității. Aceeași elită este astăzi purtătoarea mesajelor europene, însă nu și

a europenizării. Există un hiatus între clamarea europenismului, ca standard al intelectualilor și europenizare ca proces de transformare structurală a societății românești integrată în UE. În noul context al României, postaderare, susținerea europenismului fără o profundă europenizare este superfluă. Trebuie să menționăm că nu s-a elaborat o teorie propriu-zisă a dezvoltării României, și aceasta se explică prin faptul că nu se iau în seamă particularitățile de dezvoltare economică și socială profundă, sistematică și continuă. S-au înființat nenumărate instituții, institute, agenții europene de consultanță, fundații morale și religioase, însă acestea acordă o atenție scăzută strategiilor de dezvoltare socială și economică în noul context al României, acela de membru al Uniunii Europene. Orice teorie sau analiză pornește de la realitățile sociale și economice dintr-o societate.

Este clar că europenizarea înseamnă și costuri. Cine le suportă? Dacă modernizarea de dinainte de aderare la UE s-a făcut cu costuri susținute de țărănime, astăzi europenizarea se realizează prin efortul populației întregi, dar mai ales al grupurilor cu un nivel mediu sau superior de trai. Europenizarea societății românești ar trebui să diminueze distanțele dintre intelectuali și celelalte categorii sociale, care sunt, astăzi, mai mari ca oricând. În noul context al postaderării, instituțiile europene să înțeleagă că europenizarea societății românești poate fi benefică atât pentru români, cât și pentru toți europenii, numai în măsura în care răspunde trebuințelor reale ale românilor. În europenizare, un rol important îl au companiile multinaționale, care au devenit proprietare ale industriei și ale resurselor naturale din România.

Europenizarea nu este produsă sau realizată numai de intelectuali, ci și de grupurile de lucrători care muncesc în țări din Uniunea Europeană. Recentele controverse despre repatrierea romilor au declanșat dezbateri despre orice, dar numai despre europenizare nu. Intelectualii publici nu au încă în vedere că orice discuție despre

evenimente din țară și din Europa trebuie să fie abordate prin criterii și elemente ale europenizării. În ceea ce privește problema romilor, este necesară o clarificare a proceselor privind europenizarea. Deciziile unor guverne europene față de prezența romilor exprimă limpede refuzul europenizării. Nu se înțelege sau nu se acceptă că europenizarea cuprinde întregul spațiu al Uniunii Europene, nu doar pe societățile din țările recent intrate în Uniunea Europeană. Un aspect neglijat de intelectualii români îl constituie schimbarea atitudinii la nivel politic, dar și al opiniei publice, despre identitatea europeană, care nu poate fi indiscutabil una occidentală. Europenizarea nu se reduce la o dimensiune occidentalo-centristă.

În plus, Occidentul se confruntă, pentru prima oară în istoria sa, cu chestiunea punerii în discuție a suveranității. Esticii au fost nevoiți să-și afirme identitatea și suveranitatea, ceea ce nu se întâmpla în Vest, fiindcă aici nu era contestată suveranitatea națională. Prin europenizare se va ajunge la o societate europeană, care să evolueze conform unor legi generale, încât ar trebui să nu se mai discute despre societate din Europa Centralã, din Europa Occidentalã sau din Europa de Est. Pentru atingerea unui asemenea obiectiv, întregul cadru instituțional din fiecare stat va funcționa la fel ca în orice altă zonă a UE. Dimensiunea națională va continua să modeleze cultura, limba, tradițiile și tot ceea ce ține de specificul local.

Europenizarea nu este în mod necesar o alternativă la modele locale și naționale de organizare a societății. Dimpotrivă, ea poate pune în relief virtuți moderne și eficiente în transformările ce au loc în perioada postaderare la UE. Vorbind de europenizarea societății românești, se cuvine a avea în vedere statutul ei de margine a Uniunii Europene. Reprezentarea și evoluția culturală și politică a României este marcată de asumarea statutului de graniță a Uniunii Europene. Să spunem că această graniță este supusă permanent presiunilor venite din afara spațiului unional, cu precădere la Est de Prut.

O temă relevantă este aceea că, prin integrarea în UE, România are, pentru prima dată în istoria ei, mijloacele adecvate de a atinge standardele modelului european de dezvoltare, factor esențial în depășirea sentimentului românilor ca nu sunt europeni de categoria a doua, datorită frustrărilor, complexelor și handicapurilor din trecut. În același timp, se poate observa o predilecție pentru dezbaterea despre statul ca actor principal în modernizare, dar mai puțin se accentuează rolul important al intelectualilor în funcționarea eficientă a statului.

Obsesiile intelectualilor nu sunt problemele locale românești, ci aspirația lor de a fi recunoscuți în plan european și universal. Europenizarea nu îi interesează prea mult pe intelectuali, atașați doar unor teorii și instituții occidentale.

Odată cu aderarea la UE ar fi fost de așteptat ca procesul de europenizare să fie susținut de intelectuali, în primul rând de către noile generații de intelectuali. În realitate, resursele intelectuale ale societății românești s-au îndreptat către spații europene dezvoltate, unde pot avea un nivel de viață ridicat și mai ales condiții de exercitare a profesiei. Principalii beneficiari ai aderării țării la Uniunea Europeană sunt tinerii din toate categoriile sociale și profesionale, însă cu efecte profunde asupra echilibrului social și demografic al societății românești, dar cu consecințe pozitive pentru țările de primire, cu deosebire în rezolvarea problemelor de îmbătrânire. Câștigate sunt, deci, statele fondatoare ale Uniunii Europene și mai puțin noile state membre, ceea ce duce la diminuarea masei critice necesare de actori sociali implicați în schimbarea societății din România.

11

Câți intelectuali români își asumă identitatea europeană?

O data cu aderarea României la Uniunea Europeană, misiunea socială a intelectualilor se schimbă radical, ea fiind axată pe europenizarea societății și integrarea europeană.

Eu consider că intelectualitatea este îndrituită să se europenizeze mai repede decât alte categorii sociale dată fiind disponibilitatea ei pentru valorile europene. În acest context se profilează rolul intelectualilor români în europenizarea societății românești, în promovarea intereselor cetățenilor români.

Se constată însă, în cei peste cinci ani de la aderare, o anumită indiferență a intelectualilor români față de Uniunea Europeană, noul centru de putere pentru toate categoriile sociale interne. Intrarea României în structurile europene ar fi trebuit să declanșeze o amplă mișcare intelectuală de evaluare a europenizării societății românești în contextul perioadei postcomuniste.

Intelectualul român se percepe ca actor social într-o țară care ar fi situată la periferia Europei, el însuși caracterizându-se diferit de

intelectualii din celelalte țări europene. În realitate, nu este nimic programat ca intelectualul român să aibă un statut periferic, dar mediul său de existență influențează, uneori decisiv, statutul său. De aceea, intelectualii își asumă în mică măsură europenitatea ca identitate proprie, profesional și social. Europenismul se regăsește rar în discursul identitar, deși el este acceptat formal.

Europenizarea este deplină numai din momentul în care societatea românească depășește ea însăși mentalitatea de periferie a Europei. Uniunea Europeană nu este un ansamblu mecanic de state, ci o nouă comunitate rezultată din europenizarea tuturor societăților europene și din conștiința europenității încât orice cetățean să înțeleagă că este suveran pe teritoriul de la Prut la Atlantic, că are aceleași drepturi și obligații ca orice alt european.

Ca membri ai UE, românii sunt obligați sã se alinieze la trendul dezvoltării europene, fiindcă o altă opțiune, în acest context, nu mai este posibilă. Europenizarea se concretizează în adaptarea cadrului instituțional politico-juridic și administrativ la norme europene, iar nu într-o preluare a unor forme din una sau mai multe dintre țările occidentale, așa cum se întâmpla în secolul al XIX-lea. Astăzi, cu siguranțã, elitele, inclusiv intelectualii, reprezintă interesele societății românești și, implicit, interesele UE.

Datorită propriei experiențe cu Comunitatea Europeană, după 1990 România ar fi trebuit să aibă un alt traseu în relația cu UE decât celelalte state excomuniste, fiindcă ea a fost singura țară din spațiul comunist care a avut relații comerciale și diplomatice cu Piața Comună. Statul român dispunea, în acel moment, de un corp profesional calificat în problemele Comunității Europene, de diplomați și specialiști din diverse sectoare conexe cu organizația europeană.

Modernizarea a oferit calea spre progres dar și riscul pierderii identității. De-a lungul timpului, elitele românești au cheltuit aproape toate rezervele de energie în dovedirea continuității etnice

și naționale, pentru afirmarea națiunii și a statului național. Dincolo de eventualele limite sau insatisfacții față de statul român nu se poate contesta un fapt indubitabil: datorită existenței acestui stat și a poporului român cu o identitate indubitabilă, România a fost acceptată în UE. Să ne imaginăm situația în care România ar fi fost republică în cadrul URSS și dificultățile ce ar fi decurs, din această poziție geopolitică, în aderarea la UE, așa cum se poate constata astăzi cu fostele republici ex-sovietice.

Intelectualii au fost cei care au elaborat primul proiect al istoriei unei națiuni. Construcția națională a fost realizată de intelectuali, în special de către cei din domeniile umaniste. Menționăm pe lexicografi, filologi și folcloriști, care au adus argumente despre continuitatea istorică și națională a românilor prin tradiție, limbă, religie și cultura țărănească și populară, ca dimensiuni incontestabile ale identitățí naționale. Așa se explică de ce Academia Română, la începuturile ei, a avut doar secții de filologie și istorie. Acești specialiști au reușit să cristalizeze și să întărească ideea de națiune la majoritatea membrilor unei societăți. Așadar, legături comune străvechi, participare populară, limbi vernaculare, obiceiuri și tradiții sunt elemente ale concepției etnice despre națiune, după cum argumentează Anthony D. Smith. De-a lungul istoriei noastre, întreaga energie a intelectualilor a fost folosită pentru argumentarea existenței națiunii române, fiindcă aceasta era contestată și în Est și în Vest. Elitele intelectuale au susținut suveranitatea și independența țării puse continuu în pericol.

Credem că după aderarea la UE nu se justifică accentul pus de o bună parte a spațiului public pe dezbateri despre identitatea națională și mai puțin despre identitatea europeană a românilor. Prin aderarea României la Uniunea Europeană, misiunea intelectualității de a justifica existența și continuitatea națională s-a încheiat. Oricine ar încerca astăzi să pună în discuție legitimitatea istorică a

poporului român intră în conflict cu principii ale Uniunii Europene. Este limpede că în UE nu a intrat o ficțiune, ci un popor cu o istorie și cultură distincte.

În acest moment, al postaderării, nu avem o dezbatere publică despre europenizare, similară disputei din perioada interbelică, între adepții „occidentalizării", cu privire la forțele motrice ale modernizării societății românești. În în pofida multor constrângeri ideologice din perioada de dinainte de 1989, recursul la Europa era mai vizibil decât este în prezent în agenda publică a intelectualului român. În schimb astăzi, spațiul public este dominat de discuții despre fonduri europene, spațiul Schengen sau conduita unor cetățeni români în țări din Uniunea Europeană, și destul de palid sunt abordate problemele referitoare la conștiința și identitatea europene.

Unul din paradoxurile intelectualității românești de astăzi este acela al integrării europene prin americanizare. Modelul cultural și de dezvoltare nu este prioritar Europa, ci SUA. Spațiul public autohton este dominat de dezbateri orientate către valori și idei din cultura americană, cultura europeană fiind mai mult premisa de la care se discută despre lumea de astăzi. Preluarea de idei și experiențe din SUA nu înseamnă americanizarea societății românești, după cum aplicarea normelor europene nu înseamnă occidentalizarea acesteia, iar impunerea unor tradiții românești în spațiul european nu înseamnă orientalizarea sau balcanizarea Europei.

Așa cum în trecut legăturile cu Occidentul nu s-au făcut în detrimentul pierderii identității naționale la fel și astăzi, decizii și principii ale Uniunii Europene se adaptează și devin elemente intrinseci ale dezvoltării societății românești.

12

Modernitatea tendențială, o modernitate fără oameni moderni

O temă mult dezbătută, controversată și de interes pentru orice român rămâne standardul de modernitate al societății. Asupra acestui subiect eu propun o perspectivă având în vedere că România are o modernitate prefigurată din contextele ei specifice derivate din istoria și cultura proprie, dar și din poziția sa geopolitică[1]. Calea dezvoltării, prin modernitate, a statului național român, ca stat independent, construit în jurul ideii de conștiință națională și o istorie și cultură comune reflectă aspirația istorică a românilor de a se delimita de balcanism, de influența rusă sau de cea orientală. Modernitatea a motivat și a obligat actorii interni să acționeze pentru constituirea statului român cu instituții și cadre legislative moderne, prin adoptarea modelului francez, un sistem centralizat

---

[1] Reiau idei din articolele mele: „Modernitatea tendențială", *Sociologie românească*, nr. 4, 2009, pp. 80-97; „Tendential modernity: A Type of Modernity without a Dominant Form", *Europolis, Journal of Political Science And Theory*, issue: 5(1), 2011, pp: 41-67; „Tendential modernity", *Social Science Information*, March 2012, vol. 51, no. 1, pp. 22-51.

politic și administrativ, iar în ce privește unirea tuturor românilor într-un singur stat s-a avut în vedere modelul german care concepe națiunea pe baza principiului etnic, a culturii și tradițiilor. Ambele modele au fost adaptate la contextele istorice și geopolitice în care funcționează societatea românească.

Ilustrative pentru teza că modernitatea românească a depins de cele două obiective fundamentale - unirea tuturor românilor în cadrul unui stat și câștigarea și conservarea independenței - sunt trendurile diferite pe care aceasta le-a cunoscut. Un prim pas decisiv spre schimbarea modernă a fost Unirea Principatelor din 1859, act urmat de un program amplu de reforme structurale care au fondat statul român modern. Însă rămânea, în continuare de rezolvat chestiunea națională, desăvârșită prin Marea Unire în 1918. Odată cu constituirea României Mari, modernitatea are ca obiectiv schimbări majore ale unei națiuni cu un stat propriu bine identificat. Perioada interbelică a cunoscut o nouă modernizare – înfăptuirea omogenizării instituționale prin crearea cadrului instituțional politic și juridic unitar în toate cele patru provincii istorice românești reunite în Regatul român.

Instaurarea regimului comunist în anul 1948 a întrerupt evoluția modernă de tip european a statului român, care, însă, nu atinsese standardele unei țări dezvoltate.

În perioada postcomunistă s-au căutat diferite modele, de la cel suedez pană la cel românesc interbelic, iar odată cu aderarea țării la Uniunea Europeană, direcția de dezvoltare este prefigurată în tratatele europene.

Se poate ușor observa din succesiunea etapelor modernității românești locul acordat, de decidenții sociali, independenței statale și unirii tuturor românilor într-un stat propriu, două urgențe importante de a căror soluționare imediată era legată întărirea și legitimitatea statului național român. Construirea acestui stat este

configurată de principii și instituții ale modernității împrumutate din alte țări europene, de exemplu sistemul legislativ, parlamentul, constituția etc. în contexte sociale și economice interne incompatibile cu norme și principii ale modernității, și amintim aici nivelul economic scăzut și preponderența sectorului agrar cu o populația majoritar rurală.

Procesul de modernizare românească a trebuit să facă față unui mediu internațional mereu schimbător în decizii și în acțiuni, ceea ce a avut, evident, efect direct asupra profunzimii și durabilității modernității.

Societatea românească cunoaște o modernitate proprie pe care eu o denumesc modernitatea tendențială. Aceasta se referă la faptul că modernitatea românească este inconsistentă și lentă fiindă acțiunile și ideile despre modernitate derulate în societatea românească rămân *parțiale* și *nefinalizate*, iar modernitatea este mai mult o aspirație, un țel de atins dar niciodată pe deplin realizat. Din cauza insuficienței sau inexistenței resurselor de modernizare (ideologice, economice, administrative, financiare etc.) modernitatea este o formă asimptotică de schimbare, care niciodată nu atinge specificațiile schimbărilor profunde, oricât de mult ar părea că se apropie.

Modernitatea tendențială derivă din actele de modernizare din cadrul unui stat național și este măsura gradului în care statul național produce modernitate. Statul român a acordat prioritate construcției naționale, iar problemele legate de dezvoltarea economică și socială au fost amânate sau subordonate chestiunii naționale. Esențială a fost și este conturarea unei identități naționale în contextul geopolitic în care ființează națiunea română.

Evoluția noastră modernă a avut loc în contextul extinderii și acțiunii modelului apusean de schimbare socială în plan universal. Construirea precipitată a unui sistem instituțional identic cu

cel din Occident s-a făcut în lipsa unui proiect teoretic, așa cum se întâmplase în țările apusene unde demararea modernității nu s-a produs ca urmare a unui proiect politic de tipul "vrem să ne modernizăm", ci ea a fost consecința firească a mutațiilor economice însoțite de o amplă și adâncă mișcare spirituală și culturală. Doctrinar, nu au existat și nu există, în cultura română, proiecte de modernizare ci numai interpretări ale modernității, prin concepte și viziuni preluate din gândirea occidentală. Nici unul din marile momente ale istoriei românești moderne, inclusiv revoluția din decembrie 1989, nu s-a produs în temeiul unui proiect teoretic. De reținut că, în loc să fie oferită o alternativă doctrinară pentru modernizarea țării, în perioada postcomunistă s-a teoretizat necesitatea reluării programului pașoptiștilor.

Modernitatea tendențială derivă și din lipsa de continuitate în construcția instituțională, și de aceea asistăm, cu fiecare epocă sau regim politic noi, la afirmarea vocației începutului, ca și cum tot ce a fost până atunci nu a contat, însă în mică măsură sau deloc s-a ajuns la finalizarea schimbării produse înainte, reluându-se totul, de la momentul inițial. Din acest motiv, modernitatea are o finalitate ambiguă.

Modernitatea răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale din societatea românească tradițională și patriarhală. Ea este o modernitate mozaicată, nestructurată sub o formă dominantă clară. Societatea românească nu se confruntă doar cu un proces de trecere de la o modernitate la alta, ci mai are încă de parcurs trecerea de la premodern la modern în paralel cu trecerea de la industrial la postindustrial.

Modernitatea tendențială derivă din faptul că modernizarea socială nu a avut ca bază o societate civilă. Dacă în Occident revoluția economică în cursul Evului Mediu european târziu, după cum spune Habermas a dus la apariția societății civile, element cheie în

susținerea libertăților sociale și individuale, în spațiul românesc a lipsit acest factor fundamental al modernității.[2]

Cultura română este modernă prin modul cum exprimă aspectele nemoderne dintr-o societate în curs de modernizare. Din corpusul culturii române a lipsit cultura spiritului antreprenorial fiindcă sistemul de producție al economiei de piață nu este funcțional. Cultura română modernă este predominant ostilă capitalismului.

Modernitatea a fost creată pe căi birocratice, dar nu de o birocrație derivate din sistemul instituțional burghez ci de o birocrație care a impus reformarea societății românești de sus în jos de către elite situate în poziții de vârf în administrație, dar fără suportul economic necesar.

Deși s-a creat un cadru instituțional politic și juridic, bazat în bună parte pe legislație și norme moderne, trebuie spus că fundamentele de dezvoltare modernă și democratică sunt precare în societatea românească de astăzi. Una din cauzele acestei situații stă în faptul că nu există o masă critică de reformatori în societate pentru a canaliza efortul continuu în direcția construirii unei modernități. Clasa politică și elitele intelectuale au un discurs orientat către modernitate și reformă dar nu reușesc să coaguleze un proiect coerent de dezvoltare și modernizare. Organizarea societății pe principiile pieței libere și a statului de drept nu a adus, de la sine, o organizare socială de tip modern, cu o guvernare transparentă și imparțială, o administrație publică impersonală și orientată spre binele comun, o societate civilă consistentă, un spațiu public dominat de un dialog direct intre principalii actori sociali. A rezultat un sistem social care nu este comunism, dar nici capitalism cu economie de piață. A avut loc doar o înlocuire a monopolurilor de stat din perioada

---

[2] Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală*, traducere de Janina Ianoși, București: Editura comunicare.ro, 2005

comunistă cu cele private, care nu sunt diferite de primele în planul raporturilor economice și sociale.

Societatea românească cunoaște astăzi efecte ale modernizării: urbanizarea, industrializarea, alfabetizarea, creșterea nivelului de educație, democratizarea relațiilor dintre oameni, flexibilitatea raporturilor dintre grupurile sociale, și, prin urmare, nu modernitatea românească poate fi pusă la îndoială ci capacitatea de a contura mai precis nivelul de modernitate regăsit în conduite și mentalități moderne. Deși avem modernitate nu avem omul modern decât într-o anumită pondere din populația urbană cu studii superioare. Modernitatea nu a pătruns până în profunzimea tuturor structurilor societății, nu a devenit un *modus vivendi* pentru fiecare individ și fiecare instituție sau grup social. Ea este mai mult o tendință. Prin urmare, modernitatea marchează schimbări numai în anumite straturi ale societății, fiind susținută și promovată de acele grupuri preocupate numai de condiția lor socială și economică, interesate în schimbare socială cu profit real pentru ele.

O nouă modernitate ar trebui să se contureze dintr-un proiect bine articulat al evoluției României ca stat al Uniunii Europene, pornindu-se de la premisa că aplicarea, ca atare, a normelor europene este o cale sigură de modernizare numai în măsura în care se ia în seamă faptul că societatea românească nu este încă, structural, asemănătoare cu societățile din alte zone ale spațiului european. În fapt, doar într-o societate europeană pot fi împlinite așteptările și speranțele foarte mari din partea tuturor grupurilor sociale în ceea ce privește atingerea standardelor de viață identice celor din țările dezvoltate.

13

Despre români, fără calitățile şi defectele lor

Se discută de către toată lumea despre calitățile și defectele românilor, se compară poporul român cu alte popoare, și, evident, se accentuează pe așa zisul deficit de calități. În viziunea unora, românii au calități indubitabile: inteligența nativă, echilibrul, capacitatea de adaptare sau, cum afirma Mihail Ralea, adaptabilitatea[1], omenia, spiritul deschis și comunicativ, toleranța față de alte etnii, umorul, ospitalitatea, ș.a.m.d., ca și cum aceste calități nu ar fi decelate și la alte popoare. Însă, în mai mare măsură, sunt clamate defectele românilor, ceea ce i-ar distinge, necondiționat, de alte neamuri: leneși, hoți, corupți, naționaliști, mincinosi, pasivi, invidioși, resemnați în fața destinului, neloiali etc. Se vorbește chiar de bolile psihologiei poporului român.

Ca argument pentru susținerea convingerilor despre defectele românilor, este des citată, dar mai puțin studiată, lucrarea lui Dumitru Drăghicescu, *Din psichologia poporului român* (1907) despre

[1] Mihail Ralea, *Fenomenul românesc*, studiu introductiv, îngrijire de ediție și note de Constantin Schifirneţ, București: Editura Albatros, 1997, p.74.

care însuși autorul afirma că este neîncheiată. În același sens se apelează la două lucrări ale lui C. Rădulescu Motru: *Sufletul neamului meu: calități bune și defecte* (1910), *Psihologia poporului român* (1937), eludându-se momentul când au fost elaborate, dominat de curentul psihologiei popoarelor. Mai mult, se trece cu ușurință peste ceea ce spune filosoful român în *Psihologia poporului român*: „Insușirile sufletești ale unei populații sunt condiționate de trei factori principali: de fondul biologic ereditar al populației, de mediul geografic și de caracterele instituționale dobândite de populație în timpul evoluției sale istorice."[2], acestea din urmă cuprinzând manifestări tipice de natură spirituală care, prin tradiții, se repetă în mod constant: vorbirea, obiceiuri morale și juridice, concepții despre viață, trăsături naționale. Românul nu este mai leneș decât alții, numai că „El este neperseverent fiindcă instituțiile statului l-au obligat la improvizații"[3].

Se amintește deseori de afirmația, falsă, a lui Emil Cioran: „Deficiențele actuale ale poporului român nu sunt produsul istoriei sale, ci istoria aceasta este produsul unor deficiențe psihologice structurale."[4] În spiritul adevărului, să spunem că Cioran, devenit între timp scriitor și gânditor francez, a judecat astfel textul cărții sale din tinerețe: „poate cel mai pasionat și în același timp îmi este cel mai străin."

Prin urmare, românii și-au descoperit calitățile și defectele în contactul direct cu țările occidentale, al căror nivel de civilizație a fost pus pe seama unor calități excepționale ale popoarelor de aici, și, în consecință, *ipso facto*, s-au descoperit defecte ale românilor,

---

[2] C. Rădulescu Motru, *Psihologia poporului român*, studiu introductiv, antologie, îngrijire de ediție și note de Constantin Schifirneț, București: Editura Albatros, 1999, p.93.

[3] *Ibidem*, p.100.

[4] Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, București: Editura Vremea, 1936, p. 63.

din cauza cărora s-ar afla la un nivel inferior de dezvoltare. Pusă în acest fel chestiunea, decurge limpede teza despre decalajul economic și de modernitate între România și Occident. Nu din acest unghi vom atinge gradul de prosperitate al țărilor dezvoltate. Cu toate acestea în spațiul public și în disertații academice se aduc în prim plan așa zisele calități și defecte ale românilor sau ale poporului român.

Din punctul meu de vedere, un popor nu are calități și defecte fiindcă el este alcătuit dintr-o diversitate de grupuri cu viziuni și conduite proprii. Un popor nu este un agregat mecanic de persoane și de comunități. De pildă, un român se naște într-un anumit mediu, cel românesc, și se află în poziția de român prin atribuirea, la naștere, a acestui status, și evoluează de-a lungul vieții cu acest status, căpătând conștiința apartenenței la un grup etnic distinct prin educație, învățare și socializare. Anumite trăsături proprii, dacă ele există la unele grupuri, se datorează contextului istoric și geopolitic și mediului de existență ale unui popor. Este dificil de a discuta despre însușiri sufletești ale poporului român, atât timp cât el este alcătuit din persoane cu o psihologie proprie diferită de a altor persoane de aceeași etnie. Este firesc ca o parte dintre români să se diferențieze de ceilați români, dar să se identifice, afectiv și spiritual cu persoane din alte spații naționale.

Mai mult, globalizarea modifică raporturile dintre unele categorii sociale, de pildă elitele din cadrul unui popor. După cum remarca Manuel Castells, elitele societății de astăzi adoptă un mod de viață din ce în ce mai omogen care transcede frontierele culturale ale societăților: frecventarea cu regularitate a unor locații, joggingul, un anumit tip de dietă obligatorie (somon fript și salată verde), omniprezentul laptop cu acces la internet, stil vestimentar unisex. Toate acestea sunt simbolul unei culturi internaționale a cărei identitate nu este legată de nici o societate particulară, dar atestă aparte-

nența elitelor la cercurile decizionale ale economiei informaționale globalizate. În plus, Castells susține că elitele sunt cosmopolite, iar popoarele sunt locale datorită experienței proprii de viață înrădăcinată în culturile și în istoria lor[5]. Ideea lui Castells este amendatată de migrarea unor mari grupuri de oameni din propria țară în alte țări odată cu crearea Uniunii Europene. O bună parte dintre românii, locuitori ai satelor, trăiește și muncește în țări occidentale, fiind apreciați în activitatea lor.

Dificil de descifrat științific, poporul este considerat ca un dat al chestiunii naționale. El există prin moștenirea legată de istoria, cultura și tradițiile sale. Orice popor are un ideal, pentru că fără el nu poate ființa ca grup de sine stătător, iar pentru realizarea acelui ideal apelează la mijloace și proiecte în a își afirma și susține identitatea în raporturile sale cu alte popoare. În interacțiunea dintre popoare se manifestă identitatea națională rezultată din conștientizarea diferenței unui popor față de alt popor. Nu se poate discuta despre un popor decât ca entitate în cadrul raporturilor sale cu alte popoare. Iar deosebirile naționale sunt determinate de fondul cultural al fiecărui popor și nicidecum de presupusele sale calități sau defecte. A compara calitățile unor români cu calitățile unor occidentali este inutil fiindcă popoarele între ele nu se pot compara după o schemă prestabilită în alte spații culturale.

Nu există doar popoare creative și popoare doar imitative, după cum nu există popoare harnice și popoare leneșe ci în fiecare popor există oameni cu reale calități și oameni cu defecte majore, numai că punerea în mișcare a oamenilor creativi și blocarea mediocrităților depind, în mod categoric, de modul de organizare și guvernare, încât, așa cum spunea Peter Drucker: „The rapid rise of very poor

---

5 Manuel Castells, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, I, The rise of the network society, Oxford; Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 2010, p. 446.

countries in Southeast Asia – but also the rapid turn-around of Latin America countries and poor countries anymore. The are only well-managed countries and bad-managed countries."[6]

[6] Peter F. Drucker and Isao Nakauchi, *Drucker on Asia: a dialogue between Peter Drucker and Isao Nakauchi*, New York: Routledge, 2011, p. 175.

14

O cursă sisifică: ajungerea din urmă a țărilor dezvoltate

În toate componentele spațiului public ne întâmpină sintagma „ajungerea din urmă" de către România a țărilor dezvoltate. În plus, frecvent, oricare eveniment, decizie, fapt social sau conduită cotidiană sunt comparate cu standarde din țări occidentale sau din America de Nord. Rareori, se fac trimiteri la țările vecine nouă, iar când sunt, ele le indică, de obicei, ca modele de neurmat. Se fac referiri la tot felul de clasamente în care România apare, inevitabil, pe ultimele locuri.

Există convingerea că România trebuie să atingă statutul de țară dezvoltată continuându-și drumul în direcție opusă subdezvoltării pentru ca măcar generațiile viitoare să trăiască într-o țară cu o economie performantă. De multe ori apare intrebarea: de ce România, țară europeană nu reușește să ajungă din urmă țările occidentale, luate ca reper de civilizatie si dezvoltare economică?

Românii au avut de luptat, timp de sute de ani, cu subdezvoltarea. Decalajele economice s-au acumulat încă din secolul al

XVI-lea, după cum demonstrează, argumentat, istoricul Bogdan Murgescu.[1] Decalajele economice s-au mărit, țările dezvoltate au devenit mai bogate, iar țara noastră s-a străduit, permanent, să le recupereze, însă fără succes.

Există o mentalitate și o conduită ale celui dintr-o țară apreciată ca fiind mai puțin dezvoltată, anume aspirația de a ajunge la nivelul celor din urmă, de a trăi ca în Occident sau ca în America. Adeseori, cei dominați de comparația cu standarde europene sau americane uită sau neglijează faptul că, într-un interval de numai 95 de ani, românii au trecut prin evenimente cu efecte directe asupra dezvoltării: participarea la primul război mondial, Unirea din 1918, raptul teritorial din 1940, participarea țării la cel de al doilea război mondial, schimbarea formei de guvernamânt prin abolirea monarhiei și adoptarea, fără consultarea populară, a regimului republican, instaurarea comunismului și revoluția din decembrie 1989, intrarea în NATO și aderarea la Uniunea Europeană. La orice nouă schimbare de paradigmă de dezvoltare, România a pornit cu marele handicap al unei economii insuficient dezvoltate și cu o asemenea economie s-a realizat statul român modern.

Cunoscând atâtea schimbări radicale și violente ale structurilor sociale, economice și politice, într-un timp atât de scurt, poate societatea românească să-și propună ajungerea din urmă a țărilor occidentale? Un răspuns amplu este dificil de formulat în acest cadru. Încercăm succint câteva explicații, prin reliefarea succintă, a succesiuni istorice a poziției românilor față de țările dezvoltate.

În secolul al XIX-lea elitele priveau spre Franța, aceasta fiind modelul de societate, ce ar fi fost oportun pentru români. Iată, de pildă, Ion C. Brătianu considera Franța pentru români „sora lor mai mare", „protectoarea lor naturală", cel mai bun exemplu de

---

[1] Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași: Editura Polirom, 2010.

realizare a scopurilor sale politice și ideologice, așa cum scrie în *Memoriu asupra Românilor dat împăratului Napoleon al III-lea* din 1853[2]. Modelul francez era adoptat fără constrângeri, prin procesul de aculturație, deci prin transformări culturale consimțite de grupuri sociale românești datorită influenței civilizație și culturii franceze. Legăturile elitelor cu Europa Occidentală s-a realizat prin intermediul limbii franceze astfel încât aceasta a devenit limbă de comunicare cotidiană între anumite grupuri românești, ceea ce a trezit reacții, cum a fost acea a lui N. Iorga afirmată, la 13 martie 1906, în conferința pentru apărarea limbii române, iar urmarea fost boicotarea unui spectacol la Teatrul Național din București, cu o piesă jucată în întregime în limba franceză.

În secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea o bună parte a elitelor intelectuale și politice s-a format în Franța încât stilul de viață franțuzesc este dominant în marile orașe, iar Bucureștiul era numit Micul Paris, contranstant însă cu modul patriarhal și rural al majorității populației.

Deși în perioada interbelică a continuat să se exercite interesul pentru Franța trebuie spus că au existat intelectuali, cum a fost Petru Comarnescu, care s-a pronunțat pentru America drept reper de referință[3].

După al doilea război mondial, românii au fost forțați să renunțe la aspirațiile și convingerile lor despre Occident și să accepte marea putere din Est-Uniunea Sovietică, drept model de imitat în toate privințele, iar ținta de atins, necondiționat, era ajungerea din urmă a acestei țări. Propaganda oficială cerea insistent, pe toate canalele de comunicare, să fie exprimată direct dragostea și devotamentul pentru Uniunea Sovietică. Într-un timp foarte scurt s-a făcut brusc

---

[2] Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, publicate de G. Marinescu, C. Grecescu, București: Cartea românească, 1938, pp. 31-32.

[3] Petru Comarnescu, *Homo americanus*, București: Editura Vremea, 1933.

trecerea de la europenizare și occidentalizare la sovietizarea țării, desăvârșită de către consilierii sovietici, prezenți în toate structurile statale românești. S-a ajuns cu sovietizarea până la schimbarea denumirii unor instituții și localități, și amintesc numai ca exemplu, în acest sens, hotărârea Consiliului de Miniștri și al C.C. al P.M.R ca orașul Brașov să poarte numele de Stalin "satisfăcând dorința exprimată de cetățenii orașului Brașov".

Cum socialismul a fost instaurat în țări mai puțin dezvoltate, regimurile comuniste au creat speranța, din motive ideologice, a depășirii de către acestea a țările dezvoltate. La începutul anului 1960, N.S. Hrușciov, conducătorul URSS a lansat ideea că în întrecerea pașnică dintre capitalism și socialism, URSS urma să depășească SUA din punct de vedere economic, până în anul 1980. Deja Hrușciov menționa ca în 1975 americanii vor fi ajunși din urmă la producția pe locuitor la carne, unt si lapte, eludându-se mecanismele economice.

Și Nicolae Ceaușescu a mizat, ideologic, pe ideea ajungerii din urmă a țărilor dezvoltate, înfăptuită prin alocarea unei rate ridicate a acumulării de cel puțin de 30% din venitul național pentru dezvoltare, și, astfel România ar fi devenit un stat modern, puternic industrializat, decizie, evident, nerealistă în contextul economic românesc precar. Mai mult, România a fost obligată, în anii'50 să răscumpere participația sovietică din sovromuri, și, în plus, pentru a relua și intensifica schimburile economice cu țările vestice statul român a trebuit să plătească datoriile după naționalizarea din 1948.

În realitate, în perioada comunistă, cei mai mulți români gândeau că dezvoltarea economică și socială nu putea avea alt prototip decât țări occidentale și SUA, de unde și așteptarea americanilor, timp de patru decenii, să elibereze țara de sub dominația sovietică.

România a fost în toată perioada de modernizare o economie periferică în raport cu marile economii europene, iar toate crizele

economice și financiare internaționale au condus la creșterea decalajelor dintre economia românească subdezvoltată și economiile avansate. Așadar, nu putem eluda contextul cultural și istoric de care am discutat mai sus, cu efect în conduita față de alte țări exprimată în sentimentul de inferioritate și neputință.

După cum subliniază academicianul Aurel Iancu, reducerea decalajelor de dezvoltare nu poate fi realizată exclusiv prin forțele pieței, deoarece acestea au tendința de a provoca mai degrabă divergență și polarizare între țări și regiuni tot mai bogate și țări și regiuni care cunosc stagnare și declin economic.[4]

Paradoxul dezvoltării noastre moderne constă în faptul că decalajele economice față de alte țări s-au mărit în loc să scadă, și eu văd o explicație a acestui fapt în spațiul geopolitic în care suntem, cel al Europei Răsăritene, până acum dovedit a fi nepotrivit unei dezvoltării economice performante. Se aduce mereu exemplul Germaniei, care în mai puțin de 15 ani a reușit să ajungă dintr-o țară distrusă de război în cea mai mare putere europeană, fără a se lua în seamă că Germania, deși învinsă, aparținea de un alt spațiu geopolitic de dezvoltare, elocventă fiind asistența prin planul Marshal, sprijin pe care țara noastră nu l-a primit niciodată. Dimpotrivă, România nu a reușit să recupereze măcar datoriile unor state din Asia și Africa pentru lucrări efectuate în perioada comunistă.

Decalajele economice dintre țările Uniunii Europene nu vor dispare, probabil se vor diminua, așa cum în România județele cu un nivel mai scăzut de dezvoltare economică nu vor depăși nivelul județelor mai dezvoltate. Cu toate acestea, România are potențial în a recupera decalajele în alte domenii precum administrație, sistemul sanitar, infrastructură, agricultură, informatizare, educație și cercetare etc. Ajungerea din urmă a altor țări presupune dispunerea

---

[4] Aurel Iancu, „Convergența reală și integrarea", *Revista OEconomica*, 2007, pp.19-39.

unui fond economic și social intern care să permită o dezvoltare accelerată prin acumulare de capital de toate tipurile (financiar, social, uman, cultural). Schimbarea se cuvine a fi în beneficiul tuturor și nu numai al unor grupuri restrânse. Condiția esențială a recuperării în sectoarele amintite este punerea în aplicare a politicilor europene, un proces amplu și profund de europenizare a tuturor structurilor sociale, datorită influenței directe și indirecte a deciziilor și instituțiilor Uniunii Europene asupra actorilor sociali și instituțiilor interne.

15

Ratarea bunăstării economice, eşecul elitelor politice româneşti dintotdeauna

Nivelul scăzut de trai al românilor are rădăcini istorice profunde, din cauza contextelor geopolitice ale țării. Elitele, cu deosebire cele politice, au trebuit să facă față unui mediu internațional mereu schimbător în decizii și în acțiuni, ceea ce avea evident efect asupra schimbărilor din societate. Procesele de modernizare românești nu au avut ca efect, așa cum s-a întâmplat în țările din Occident, o creștere a bunăstării populației ca produs al nevoilor generate de dezvoltarea societăților industriale.

Evoluția modernă a românilor este străbătută de acțiunea de câștigare a independenței statale și unirea tuturor românilor într-un stat propriu, două urgențe importante de a căror soluționare imediată era legată întărirea și legitimitatea statului național român. Construirea acestui stat este configurată de instituții ale modernității împrumutate din alte țări europene, - sistemul legislativ, parlamentul, constituția -, dar funcționarea lor are loc într-o societate cu mari decalaje economice față de țările dezvoltate.

În lucrările mele am subliniat că elitele românești au acționat, constant, ca statul să fie factorul fundamental de modernizare a societății. Din cauza succesiunii rapide de tranziții, elitele politice românești au fost nevoite, permanent, să creeze alternative la vechile ideologii și regimuri politice. În loc să construiască preluând direcții viabile din epocile precedente, ele au criticat și au demolat tot ce a fost înaintea lor, cheltuind multă energie în acest sens. Ele nu au reușit să coaguleze "dominanta modernizării" și, de aceea, societatea românească este alcătuită din prea multe centre, fără un concept strategic de la care să plece și la care să se întoarcă toate proiectele modernizării. În acest sens discut despre un tip de modernitate specific românesc: modernitatea tendențială, care răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale din societatea românească tradițională și patriarhală. Ea este o modernitate mozaicată, nestructurată sub o formă dominantă clară.

Modernizarea a motivat și a obligat elitele politice să acționeze pentru constituirea statului român modern, cu instituții și cadre legislative moderne, prin adoptarea modelului francez, un sistem centralizat politic și administrativ, iar în ce privește unirea tuturor românilor într-un singur stat s-a avut în vedere modelul german care concepe națiunea pe baza principiului etnic, a culturii și tradițiilor. Ambele modele au fost adaptate la contextele istorice și geopolitice în care funcționează societatea românească.

Rezultă că modernizarea României a fost înainte de toate una politică, din cauză că problema prioritară era una națională, iar chestiunea dezvoltării economice – esențială în orice stat pe deplin modernizat – era inevitabil subsumată chestiunilor naționale.

Datorită dezvoltării economice precare instituțiile moderne au fost folosite pentru satisfacerea unor interese ale unor grupuri interne, ceea ce a avut și are consecințe asupra nivelului de trai al populației.

Este deja un lucru comun că modernizarea unei societăți nu este posibilă fără elitele modernizatoare. Am spus că spațiul geopolitic în care suntem, cel al Europei Răsăritene, până acum dovedit a fi nepotrivit unei dezvoltării economice performante. Actorii politici ai societății românești nu au dat prioritate îmbunătățirii standardului de viața ale categoriilor mai defavorizate, pornindu-se de la premisa că modernizarea societății este posibilă fără o dezvoltarea economică accelerată. Elitele politice românești au dat prioritate independenței statale și conservării identității naționale. Statul român a acordat întâietate construcției naționale, iar problemele legate de dezvoltarea economică și socială, generatoare de bunăstare economică, au fost amânate sau subordonate chestiunii naționale fiindcă esențială a fost și este conturarea unei identități naționale în contextul geopolitic în care ființează națiunea română.

Accentul în modernizare a fost pe crearea unui stat național coerent și puternic capabil să realizeze idealul național, cel al unirii românilor. În programele de guvernare antebelice chestiunile economice nu ocupau un loc principal, iar România avea cel mai scăzut produs intern brut pe locuitor în epoca interbelică.

Întrebarea care se pune este dacă elitele, și în special cele politice, au avut acces la resurse financiare și mijloace materiale suficiente pentru a eradica sărăcia. La acestea se adaugă și conduitele elitelor noastre politice axate pe consum și nu pe investirea profitului, și din acest motiv nu trebuie pus totul pe seama factorului extern, fiindcă românii înșiși și-au transferat o bună parte din averi în Occident, prin studii, călătorii, șederi temporare, viață mondenă în marile orașe occidentale, toate cu cheltuieli exorbitante, iar consecința a fost „o îndelungată criză de resurse financiare pentru dezvoltarea acestor țări (române – *n.n.*), perpetuată aproape două

secole“[1]. Din acest motiv nu a existat o acumulare de capital de către grupuri sociale interne care să-l investească în dezvoltare economică modernă (industrie și servicii).

Ceea ce s-a reproșat reformatorilor nu este preluarea de forme moderne, ci nefolosirea lor pentru lichidarea subdezvoltării, în armonizarea progresului din planul politic cu cel din planul social și din cel economic. Oricum, trebuie spus că nu a existat, cu excepția perioadei comuniste, o strategie de partid sau un program național de susținere a creșterii bunăstării tuturor categoriilor sociale, inclusiv a categoriilor celor mai defavorizate.

Elitele politice au cunoscut, în cei două sute de ani de modernitate, schimbări profunde în structura lor, de la grupul boierilor care au înfăptuit Unirea din 1859 la elitele politice comuniste. Dacă elitele politice antebelice s-au primenit în procesul de evoluție organică, elitele politice comuniste au apărut prin decimarea vechii elite politice și instaurarea dictaturii partidului unic.

Comunismul a fost instaurat ca sistem social opus sistemului capitalist modern. Pe acest principiu s-a acționat pentru distrugerea instituțiilor și a elitelor, a agenților modernității. Elitele politice comuniste și-au subordonat toate sectoarele societății, inclusiv economia, care a fost restructurată radical pe baza modelului sovietic. În perioada comunistă, până în anii'60 ai secolului trecut, nu a existat o elita politică reală, construită pe meritocrație. Activul Partidului Comunist Român includea în proporție covârșitoare persoane cu un bagaj precar de cunoștințe și cu o insuficientă experiență în activitatea politică.

Depășirea stadiului de țară în curs de dezvoltare a fost un obiectiv al conducerii comuniste românești, dar rata înaltă de

---

[1] Victor Axenciuc, *Introducere în istoria economicã a României: Epoca modernã și contemporanã, Partea I*, București: Ed. Fundației "România de Mâine 1999, p. 34.

acumulare, pentru a susține industrializarea accelerată, a diminuat mult nivelul de trai. Deși unul din principiile programatice ale ideologiei regimului comunist a fost creșterea nivelului de trai, în acea perioadă mare parte din populație era nemulțumită de nivelul de bunăstare. Și în perioada comunistă, elitele politice au fost obligate să continue aceeași linie urmată de vechile elite politice, anume independența națională și afirmarea identității naționale în noul context geopolitic – comunitatea statelor socialiste aflate sub dominație sovietică. Nu trebuie neglijat faptul că, în anii' 50, o parte însemnată din venitul național era transferată în Uniunea Sovietică prin intermediul sovromurilor, concomitent cu plata datoriilor de război celorlalte puteri învingătoare în cel de al doilea război mondial, context care a dus la un nivel precar de viață a românilor.

După revoluția română din 1989 una din direcțiile de acțiune a fost revenirea societății românești la modernitate prin modernizarea tuturor sectoarelor ei și creșterea nivelului de trai. Imediat după căderea regimului comunist, noile autorități au făcut importuri masive de alimente care au lipsit în anii'80.

S-a spus deja că perioada postcomunistă în România a dus la apariția a două categorii de elite: o elită a puterii și o elită a banilor.

Dintotdeauna, în România, puterea politică a aparţinut unui grup restrâns care nu dorește să împartă beneficiile cu restul societății, preocupat să exploateze în beneficiul propriu resursele naționale. Elita suferă de incapacitatea de a oferi repere practice, administrative realităților locale.

Astăzi ținta elitelor politice este reformarea statului fără a fi orientată de un program de reforme economice, drept bază pentru creșterea bunăstării generale și în diminuarea decalajelor dintre categoriile sociale.

Majoritatea populației continuă să trăiască după alte standarde decât acele norme moderne si pro-moderne ale elitelor, afirmate de multe ori doar declarativ, fiindcă în practică elitele însele acționează după principii non-moderne în deciziile și acțiunile lor.

O bună parte din români a revenit, astăzi, la moduri de viață antebelice și a ajuns la un nivel de viață mai scăzut decât cel din perioada comunistă. Modernizarea economică și instituțională, vizibilă în conduita și mentalitatea unor reprezentanți ai elitelor, nu s-a repercutat profund în structurile societății, predominant rurale, rămasă în continuare sub semnul sărăciei, al sistemului de relații de status, al conduitei de supraviețuire și nu al performanței, riscului și competiției capitaliste.

Elitele politice de astăzi ar trebui să aibă ca prioritate elaborarea de politici privind dezvoltarea economică și socială, generatoare de bunăstare economică pentru toate categoriile sociale.

16

Subcultura şi incultura

În mass media, în dezbateri publice și, mai ales, în mediul virtual, întâlnim destul de des aprecieri asupra nivelului scăzut de cultură exprimat prin termenul de subcultură. Altfel spus, subcultura ar fi incultură, lipsă de educație, negarea unor valori autentice, kitsch.

S-a afirmat fără echivoc: „trăim într-o epocă a subculturii" (http://www.egophobia.ro/5/filosofie.htm). Există reacții puternice față de subcultură, declarându-se război acestui fenomen (vezi http://www.observatorcultural.ro/In-razboi-cu-subcultura.-Interviu-cu-Dan-PURIC*articleID_3800-articles_details.html). Subcultura este vinovată pentru ignoranță, degradare morală, confuzionism axiologic, analfabetism și alte asemenea situații regăsite în societatea românească.

Acestea sunt doar câteva motive pentru care ne propunem să oferim o explicație sociologică termenului de subcultură.

Așa cum am scris încă din 1981, în cadrul unei societăți există culturi specifice fiecărei categorii sociale[1]. Orice individ se află într-

---

[1] Constantin Schifirneț, „Subcultura și dinamica socială", *Viitorul social*,

o situație culturală complexă: pe de o parte, el aparține unui sistem cultural al societății și acceptă valorile acestuia, pe de altă parte, cunoaște, ca membru al diverselor grupuri, stiluri de viață, norme, tradiții diferite de cele de la nivelul culturii globale a societății. Așadar, concomitent cu o cultură a tuturor membrilor societății ființează culturi specifice grupurilor – subculturile. Ele derivă din contextele particulare de manifestare a modului de viață caracteristic unor structuri sociale, profesionale sau etnice. Subcultura se referă la un sistem de valori și norme ale unui grup sau categorie socială, diferit de cel al societății.

În consecință, sunt subculturi etnice, religioase, de vârstă, ocupaționale, teritoriale etc. Există o varietate foarte mare de subculturi, și amintim unele dintre ele: subcultura adolescenților, subcultura violenței sau subcultura delincventă, subcultura de penitenciar, subcultura muncitorească, subcultura mahalalei, subcultura tineretului, subcultura punk, subcultura Generației X, subcultura studențească etc.

Așadar, subcultura ființează oriunde se manifestă sau se exprimă diferențele între oameni, între grupuri, între societăți, între culturi într-un cadru construit și dominat de o cultură globală. Nu orice context al deosebirilor între oameni susține afirmarea subculturilor. În familie există diferențe între copii și părinți, însă aici nu este posibilă subcultura deoarece și părinții și copiii sunt orientați de aceleași valori și norme în viața acestei comunități.

Nu este lipsit de interes dacă subliniez faptul că în perioada de dinainte de 1989, termenul „subcultură" nu era acceptat nici măcar în spațiul acdemic, fiindcă acest concept nu ar fi fost util în studiul societății socialiste orientată spre omogenizare socială, ceea ce nu ar fi făcut posibile culturi diferite față de cultura socialistă.

---

nr. 5, 1981, pp. 926-931. Despre subcultură am discutat și în cartea *Sociologie*, ediția a III, București: Editura Comunicare.ro, 2004.

Subcultura constituie și cadrul referențial ce permite individului sau unui grup de indivizi să reevalueze imaginea despre ei înșiși, într-un context social mai larg, să propună noi stiluri, moduri și comportamente de viață care pot să concorde cu cele ale vieții sociale sau să intre în conflict cu acestea.

Prin subcultură anumite simboluri nesemnificative pentru cadrul social pot să capete semnificații, constituind, în același timp, baza pentru construcția de noi simboluri și deci, crearea unei culturi tipice unui grup.

În plus, subcultura se poate constitui ca un cadru ce conservă valori și norme, altă dată viabile și funcționale în societatea globală, însă repudiate de aceeași societate din cauza evoluției ei.

Subcultura trebuie pusă în strânsă legătură cu schimbarea socială. Orice modificare în structurile sociale poate duce la subcultură. Schimbarea produsă poate fi văzută ca o subcultură atunci când ea se referă la un grup interesat de acea schimbare, sau în acceptarea acelei schimbări în al cărei sens el acționează.

Este adevărat că subculturile există, mai ales, în anumite medii sociale și culturale. În aceste spații sociale oamenii trăiesc un mod de viață diferit de cel standard la nivelul societății globale. Limbajul lor este diferit de cel al societății, – cuvinte vehiculate numai de aceste grupuri sociale, cu atitudini specifice, valori și abilități derivate din poziția și activitățile lor în societate. S-a demonstrat că fiecare grup social are un set de abilități, convingeri, aspirații, interese, limbaj și valori proprii. Subculturile sunt generate de eterogenitatea socială, și, de aceea, ele au o anumită influență asupra comportamentelor unui grup social.

De obicei, constatăm utilizarea conceptului de subcultură pentru a desemna anumite fenomene sociale, iar prin studierea subculturilor facilităm descifrarea proceselor de schimbare care au loc în componentele unei societăți.

În orice societate subcultura răspunde unor funcții clare: integrarea, comunicarea, adaptarea, socializarea, inovarea, conservarea, crearea de noi valori și norme.

În rezumat, subcultura este cultura unui grup (social, de vârstă, cultural, etnic) în cadrul culturii globale a societății. Subcultura apare ca urmare a diversității de valori, atitudini și comportamente în contexte sociale diferite.

17

Nu există rețele de socializare!

Una dintre expresiile des vehiculate, în toate mediile, este „rețele de socializare”, un exemplu tipic de preluare mecanică a unei formulări despre o modalitate de comunicare cu foarte mare impact în societatea contemporană.

Fenomenul a luat o amploare deosebită în spațiul virtual românesc și nu este de mirare circulația de referate cu titlul „Rețele de Socializare” postate pe un site, adresat tinerilor din școli și facultăți. Numărul paginilor „Rețelele de socializare”, stocate în bazele de date ale motorului de căutare Google, este foarte mare. Avem de-a face cu o traducere greșită a conceptului „social networks”, care, în realitate, înseamnă rețele sociale, bazate pe interacțiunea dintre „prietenii” aleși pe anumite site-uri. Termenul de „prietenie” este înșelător, deoarece interacțiunea virtuală, acceptată de utilizatori, nu are ca premisă prietenia reală.

Ce este socializarea? Este procesul fundamental de transmitere a culturii și organizării sociale la generațiile tinere prin diferite modalități - învățarea limbii materne, deprinderea de a scrie, însușirea

normelor și valorilor sociale, preluarea tradițiilor comune și credințelor. În acest fel, toți membrii societății acceptă aceleași valori fundamentale, folosesc aceleași reguli în stabilirea relațiilor interpersonale sau sociale. Prin urmare, socializarea este actul de pregătire a individului pentru participarea la viața de grup și la viața socială comună. Oamenii sunt formați pentru a deveni membri ai grupurilor de apartenență – familie, școală, loc de muncă, grup de prieteni etc., dar și pentru cunoașterea și înțelegerea altor grupuri în care nu vor fi niciodată membri, însă sunt obligați să comunice cu ele – bănci, spitale, secții de poliție, firme etc. Socializarea are loc, în mod obligatoriu, în cadrul interacțiunii sociale, în relații directe între oameni. Dacă privarea de relații interumane este prelungită și extinsă, evoluția unei persoane ar putea fi încetinită pentru totdeauna.

Un alt termen, întâlnit în analiza rețelelor sociale este „social networking", care, însă, nu poate avea înțeles de rețea de „socializare" deoarece "social networking" se referă la scopul interacțiunii prin rețelele sociale, și anume, acela de a dezvolta relații și cunoștințe noi, în rândul persoanelor care, de exemplu, împărtășesc aceleași interese sau idei, participă la aceleași activități din mediul offline. Să luăm, ca exemplu, rețea socială Facebook. Faptul că ea oferă posibilitatea de a crea un profil, de a accesa paginile prietenilor nu înseamnă socializare. Altfel spus, nu toți utilizatorii site-ului acceptă aceleași valori fundamentale, folosesc aceleași reguli în stabilirea relațiilor interpersonale sau sociale. Facebook și Twitter au efecte negative fundamentale în modul cum oamenii se raportează la prietenie. În acest sens, rămâne de meditat asupra întrebării puse, într-un studiu, anume „Cel mai popular site web Facebook a făcut din Mark Zuckerberg, un foarte om bogat, dar cu ce costuri pentru relațiile umane?"[1].

[1] David Derbyshire, "Social websites harm children's brains: Chilling warning to parents from top neuroscientist", 2009, http://www.kidsafecyber-

Cercetători în domeniu au afirmat clar că rețelele sociale reduc capacitatea oamenilor de a cunoaște și trăi procesul complex de identificare cu personalitatea și problemele celorlați, și de a conștientiza consecințele pe care acțiunile lor le au în lumea reală. În sprijinul argumentului despre rețelele sociale, ca modalități de comunicare și nu de socializare, aduc opinia lui Roger Scruton, care a semnalat că site-urile sociale, precum Facebook și Twitter au efecte negative fundamentale în modul cum oamenii se raportează la prietenie[2]. Dimpotrivă, ele parazitează relațiile umane și sociale reale, dificil de modificat în mediul online. Mare parte dintre utilizatori devin voyeuri ai postărilor altor utilizatori. Prietenia adevărată se manifestă în acțiune și afecțiune. Un prieten este cel care sare în ajutor în interacțiunea față-în-față, imposibil de realizat în mediul virtual, un spațiu al informației și nu al acțiunii. Oportunitatea de a cunoaște cât mai multe persoane din cele mai diverse sfere ale vieții sociale nu este socializare.

Rețelele sociale, prin ele însele, nu pot fi numite rețele de socializare, însă ele, ca orice grupare de oameni, sunt un agent al socializării numai dacă scopul interacțiunii devine cel de a deprinde norme și comportamente ale unui grup, act necesar pentru individ în integrarea sa în comunități online profesionale sau non-profesionale. Asumându-și aceste reguli și obligații, utilizatorul rețelelor sociale este determinat, prin procesul de socializare, să adopte conduita socială adecvată în mediul online și în cel offline.

---

space.com/wp-content/uploads/2009/07/Social-websites-harm-childrens-brains-2-24-09.pdf accesat la data de 2 octombrie 2013

2 Roger Scruton, "Hiding Behind the Screen", *The New Atlantis*, Number 28, Summer 2010, pp. 48-60.

18

Interacționez, nu socializez

Termenul de socializare a căpătat, în ultimul timp, semnificații contrare sensului său real. În mediul politic, monden și media circulă frecvent expresiile: „am socializat”, „mă socializez”, „ne-am socializat”.

Adolescenți și tineri afirmă că petrec, dansează și se socializează la discotecă sau în alte locuri. A sta la un pahar de vorbă sau a merge la bere cu prieteni ar fi socializare. Despre un demnitar s-a scris ca a socializat cu omologii săi. Până și un bloger își pune problema dacă frecventarea bisericii este „o adunare de socializare.” (http://adevarul.ro/news/societate/de-atata-incrancenare-fata-de-biserica-ortodoxa-romanar-1_51745235053c7dd83f319e10/index.html). Și despre copiii se spune că se socializează la joacă sau la grădiniță. Ba mai mult, s-a spus că socializarea este primul pas în creșterea corespunzătoare a câinilor!

Nu am încă o explicație cum s-a ajuns la circulația expresiei „a se socializa” în spațiul public românesc. Probabil, avem, și în acest caz, o traducere greșită a unei exprimări în limba engleză, cu sens

de "relaționare" sau "distracție". Am explicat deja de ce este incorect termenul de socializare în cazul rețelelor sociale.

Nu este greu de observat, în vehicularea formulei „m-am socializat", confuzia între interacțiune și socializare. În întâlnirile lor, cu diferite prilejuri, oamenii nu se socializează ci interacționează. Există în firea ființei umane, cu excepțiile cunoscute, dorința de a fi împreună cu alții și de a face parte din grupuri variate. Cele mai multe activități ale omului pot fi făcute de unul singur, însă el preferă să le exercite în grupuri. Omul este o ființă sociabilă datorită nevoii sale de afiliere la un grup. A fi împreună, în diferite momente, este o trăsătură întâlnită la cei mai mulți dintre indivizi.

Se confundă formarea pentru a fi sociabil cu socializarea. Sociabilitatea se referă la disponibilitatea individului să trăiască în relații permanente cu semenii săi. Când un individ interacționează cu alte persoane la un eveniment, fie social, fie monden el nu socializează ci se comportă într-un anumit mod ca urmare a socializării prin care a trecut în familie, școală, mass media, mediul de viață, biserică, grupul de prieteni. În realitate, fiecare dintre acești factori reprezintă grupul în care individul este socializat prin normele și principiile ce se cer respectate pentru că numai astfel el este acceptat de societate. Altfel spus, conduita fiecărei persoane, manifestată în diverse împrejurări, este ceea ce ea și-a însușit ca reguli sociale fiind învățată să fie sociabilă și nu să socializeze.

Semnificativ rămâne, în caraterizarea conduitei publice a unei persoane, modul în care ea își stabilește comportamentul în raport de regulile și valorile comunității.

În cadrul procesului de socializare, omul este format și ca agent (actor) social. Însușirea normelor și valorilor grupului și ale societății este o cale fundamentală de pregătire a omului pentru exersarea statusurilor și rolurilor în acțiuni sociale. Orice om este apt să desfășoare activități de modificare a comportamentului celui cu

care intră într-o relație umană sau socială. Unul dintre scopurile esențiale ale procesului de socializare îl reprezintă inițierea individului în mecanismele acțiunii.

Societățile supraviețuiesc numai dacă fiecărui membru al său îi sunt impuse reguli comportamentale minime, însușite în procesul de socializare, procesul fundamental de transmitere a culturii și organizării sociale la generațiile următoare asigurându-se, astfel, continuitatea și stabilitatea socială.

19

Universitățile şi criza demografică

De câțiva ani, târgurile educaționale au devenit o prezență aproape obișnuită în spațiul public românesc. Ele se bucură de o bună mediatizare și prezentate ca evenimente importante. Iată, în primăvara anului 2013, reprezentanți ai peste 100 de universități din Europa (inclusiv din România) și SUA participă la Romanian International University Fair – RIUF, cel mai mare eveniment educațional din România și Estul Europei (cf. riuf.ro), cadrul oferit elevilor și studenților români de a discuta despre studiile în străinătate.

Marile universități din lume își fac publicitate, uneori destul de incisivă, cu accent pe avantajele, considerate certe, ale absolvirii facultăților lor. Cele mai multe oferte de studiu pentru liceenii români vin de la universități din Marea Britanie (18), Olanda (12), Germania (18).

După cum se poate observa, asistăm la recrutarea, de către universități străine, a elitei unei promoții de absolvenți ai liceului din România, mai exact ai unor prestigioase colegii naționale. Am

spune că, încă de la înscrierea într-un colegiu național, mulți dintre elevi plănuiesc să urmeze o facultate în străinătate, ceea ce este firesc în contextul mobilității studenților din spațiul european și internațional. Cunosc, din relatarea unei studente românce, de la o universitate din Marea Britanie, că toți colegii ei de clasă, de la un cunoscut colegiu național, sunt înscriși la universități străine. Neîndoielnic, admiterea tinerilor români la școli occidentale este o dovadă clară a calității învățământului liceal românesc din marile colegii naționale.

În legătură cu acest proces se pune întrebarea despre cauzele interesului universităților din Occident în stimularea absolvenților de liceu din România, prin acțiuni diverse, de a le frecventa. O asemenea chestiune ar merita o analiză amplă, ceea ce nu se poate face aici.

O să mă refer succint numai la una dintre cauzele esențiale, anume criza demografică, o bombă cu ceas pentru întreg spațiul european. Rata scăzută a natalității se asociază cu o creștere a populației vârstnice în multe din țările dezvoltate. În consecință, aceste fenomene demografice au determinat adoptarea de strategii și proiecte, în țările occidentale, de a asigura funcționarea propriilor universități. În pofida unor bariere, cum este, de exemplu, inacceptarea României în spațiul Schengen, țările occidentale dezvoltate din Uniunea Europeană continuă politica de imigrare, prioritar pentru specialiști de înaltă calificare, ele având o experiență îndelungată în integrarea emigranților. O parte dintre absolvenții români ai universităților occidentale nu se mai întoarce în România și muncește în țările europene.

Pentru universitățile europene, cu un standard didactic și științific mai scăzut, asigurarea numărului de studenți este vitală, fiindcă altfel ar risca multe consecințe nedorite. Nu este întâmplător faptul că o bună parte a studenților din aceste universități provine

din spațiul nonoccidental. Rezultă o concluzie clară: universitățile occidentale atrag cât mai mulți studenți din toată lumea, prin acțiuni bine elaborate și puternic susținute.

Și România cunoaște un proces acut de scădere a ratei natalității, după cum o dovedesc studiile profesorilor Traian Rotariu și Vasile Ghețău[1], iar efectele ei se răsfrâng asupra tuturor componentelor societății. Sistemul de învățământ este puternic influențat deoarece scăderea ratei natalității a condus deja la concluzia că universitățile vor pierde 30% din bazinul demografic de recrutare a studenților.

După informațiile oferite de mass media, rezultă că peste 10.000 de tineri străini studiază în facultățile românești, cu precădere în cele de medicină, științe tehnice și științe economice, cifră insuficientă pentru acoperirea acelei treimi, pierdută din cauza crizei demografice. Tocmai din acest motiv, universitățile românești nu au altă cale decât implicarea lor directă în acțiuni de promovare a propriilor programe de studii și organizarea unui sistem coerent de recrutare a studenților din toate zonele lumii.

---

[1] Traian Rotariu, Romania and the Second Demographic Transition: The Traditional Value System and Low Fertility Rates, *International Journal of Sociology*, Volume 36, Number 1 / Spring 2006, pp. 10 – 27;

Ghețău Vasile, *Declinul demografic și viitorul populației României*, Buzău: Editura Alpha MDN, 2007.

20

Traficul cu diplome, un pericol social

În ultimii ani s-au multiplicat știrile despre săvârșirea unor infracțiuni de luare de mită, dare de mită și trafic de influență privind eliberarea unor diplome false. Frauda intelectuală nu este întâlnită doar în România, așa cum a demonstrat profesorul Septimiu Chelcea și echipa sa într-o amplă cercetare *Rușinea și vinovăția în spațiul public*[1], dar întinderea lui în țara noastră pare a fi îngrijorător de mare, ajungându-se la rețele organizate de vindere de diplome de bacalaureat, de absolvire a facultății și de aranjare a examenelor de licență.

Fără a discuta aici despre cazurile concrete, încerc să ofer explicații ale impactului negativ al actelor de fraudă intelectuală în mediul românesc.

Mai întâi este potrivit să subliniez că statul și instituțiile sale nu pot funcționa fără oameni cu competențe în exercitarea profesiei. Pe măsura evoluției societății și a diviziunii muncii, activitatea

[1] Septimiu Chelcea (coord.) - *Rușinea și vinovăția în spațiul public. Pentru o sociologie a emoțiilor*, București: Editura Humanitas, 2008.

umană s-a profesionalizat. Societatea modernă a impus profesia, ca activitate recunoscută social. Aceasta este ansamblul de cunoștințe teoretice și deprinderi practice dobândite de o persoană prin pregătire sistematică, și se exercită prin meserie sau/și specialitatea însușite într-un cadru instituțional acreditat. Rezultă că profesia este o activitate socială practicată în temeiul unei pregătiri și calificări profesionale, concretizată într-un document (diplomă sau certificat). Constituirea profesiei a avut loc prin profesionalizarea muncii, obținută printr-un program de formare sau curriculum conceput în acord cu obiective profesionale specifice unei anumite meserii sau specializări. Formarea profesională și competențele profesionale se realizează în cadrul sistemului național de învățământ, în concordanță cu necesitățile și oportunitățile epocii actuale.

Pentru mult timp s-a perpetuat distincția, transformată în discriminare, între activitățile fizice și cele intelectuale, acestea din urmă fiind considerate ca profesii, deoarece ele se impuneau prin dispunerea de cunoștințe de specialitate. În societatea contemporană profesionalizarea muncii este o direcție dominantă. Aproape toate ocupațiile cer și se exercită pe baza unei calificări, care înseamnă drepturi dar și respectarea obligațiilor ce decurg din statusul și rolurile ocupaționale. S-a ajuns ca pentru orice muncă să se prezinte un certificat de absolvire a unei școli, cum a fost de pildă, la un târg al locurilor de muncă, pentru măturători și gunoieri. Fără o diplomă școlară, integrarea socială și profesională devine foarte dificilă (dacă nu chiar imposibilă).

Trebuie spus limpede, interesul pentru o diplomă universitară pornește de la motivarea multor tineri în a putea solicita un salariu mai mare, și urmată de dorința de a obține un statut social mult mai atractiv. Mai trebuie spus că posesorii de diplomă universitară au mai multe șanse de a accede la poziții sociale mai înalte, inclusiv

în posturi în posturi de conducere. Putem recunoaște ușor interesul mai accentuat al unui număr de tineri, din toate formele de învățământ pentru obținerea unei diplome, fără să-i preocupe de întinderea si calitatea cunostințelor însușite în școală.

La fel de gravă este eliberarea de diplome de studii de către instituții neautorizate de către Agenția Română de Asigurare a Calității în Învățământul Superior (ARACIS). Studiile efectuate în orice unitate de învățământ acreditată în România sunt echivalate în institutii similare din statele membre ale Uniunii Europene.

Fenomenul obținerii unei diplome pe cale ilicită este puțin discutat în spațiul public și nu are ecoul scontat în opinia publică, nici măcar în rândul angajatorilor, edificatoare fiind reacția insignifiantă față de cazurile semnalate în mass media. În același timp, constat că nu sunt studii pe tema traficului de diplome, deși cam în toate structurile sociale subiectul este unul cotidian. Aceste situații dovedesc fie o încredere neclintită în sistemul de învățământ, fie incapacitatea de înțelegere a efectelor deosebit de grave ale traficului de diplome asupra societății și asupra fiecărui individ în parte.

Orice persoană, absolventă de studii prin fraudă, nu dispune de competențele necesare exercitării specializării înscrisă în diploma de absolvire, și, în consecință, nu are capacitățile de a oferi soluții cognitive, tehnice și sociale la standardele înscrise în fișa postului. Absolvenții cu o diplomă falsificată nu cunosc elementele de bază ale profesiei, nu au exercițiul efortului pentru asimilarea de cunoștințe și deprinderi, pentru absolvirea cu succes a școlii, dar merg pe principiul că pot să ocupe un loc de muncă mimând competențele de specialitate. Un asemenea absolvent este un pericol real, și, de aceea, traficul de diplome școlare devine un factor dizolvant și un blocaj în funcționarea societății, cu efecte incalculabile asupra sănătații mediului social.

Unul din principalele efecte este creșterea neîncrederii în școală. Astfel se poate ajunge la înrădăcinarea mentalității despre sistemul de învățământ ca mecanism de anti-selecție a valorilor prin mijloace ilicite de absolvire a studiilor, principalii responsabili fiind cei care condiționează actul educativ de foloase necuvenite. În plus, școala ar apare ca fiind în imposibilitatea de a integra, în procesul de învățământ, a acelor elevi care nu au capacitatea de a învăța. Lipsa de motivație și de interes pentru activitatea școlară din partea unor tineri este și expresia convingerii lor că diploma școlii frecventate nu reprezintă ceva valoros pentru traseul lor profesional sau nu este importantă, în mod necesar, pentru integrarea lor în societate.

Cu siguranță, ar putea fi invocate multele cauze care determină manifestarea acestor fapte antisociale, - salariile mici, lipsa controlului comunității și a instituțiilor de profil, creșterea numărului de instituții școlare, și, implicit a ofertei educaționale etc., însă nimic nu justifică acordarea ilicită a unui examen sau a unei diplome, date fiind efectele dăunătoare pe termen lung. Mă întreb în ce măsură cei implicați în deturnarea scopului formării profesionale sunt conștienți de efectele dezastruoase, incalculabile în timp. Se uită esențialul, orice tip de școală este un factor fundamental de proiectare a societății viitoare și evoluția oricărei națiuni depinde astăzi de calitatea învățământului numai în măsura în care societatea, prin toate componentele ei, sprijină efectiv toate actele de înfăptuire a funcțiilor școlii.

Chestiunea traficului cu diplome școlare nu ține exclusiv de școală sau de autoritățile statului, ci de fiecare inidivid deoarece orice distorsiune în pregătirea și calificarea profesională se răsfrânge direct asupra sa. Mai mult, frauda școlară proiectează, pe nedrept, imaginea unei Românii unde selecția și recrutarea profesională nu se fac pe criterii de performanță, și, în acest fel,

este eclipsată meritocrația atât de necesară astăzi într-o țară europeană.

Pe scurt, nu este exagerat a afirma că traficul de diplome este un atentat la securitatea națională și europeană.

21

Şcoala şi cartoful

Se discută, în spațiul public, despre adaptarea școlii la cerințele reale ale comunității și societății, punându-se, de multe ori, la îndoială capacitatea acesteia de a ține pasul cu evoluția mediului în care funcționează. Dar nu despre dificultățile școlii actuale vom vorbi aici, ci ne întoarcem în timp, pentru a vedea cum, acum mai bine de o sută de ani, reformatorul societății românești, Spiru Haret a orientat școala în variate direcții de modernizare, inclusiv în ceea ce privește introducerea în alimentația populației a noi legume, cum este, de pildă, cartoful.

Pare hilar să amintești despre stimularea consumului de cartofi de către școală, știut fiind, apetitul românilor de astăzi pentru această legumă, fiindcă, în realitate, lipsa ei este de neconceput din meniul oricărui om obișnuit. Cartofii prăjiți sunt unul dintre cele mai banale preparate în orice familie sau în orice restaurant.

Dar nu aceeași situație era la începutul secolului al XX-lea. Așa cum spune Matei Berindei, sursele de informație cu privire la în-

ceputurile culturii cartofului în România sunt foarte reduse[1]. Cartoful a fost introdus în arealul românesc la începutul secolului al XIX-lea, dar destul de târziu a devenit aliment de bază al populației. Studiile despre alimentația românilor nu amintesc de această legumă.

Așadar, au fost necesare programe pentru încurajarea și susținerea producției de cartofi și a consumului acestuia, în condițiile hrănirii excesive cu produse din porumb, în dauna altor alimente, ceea ce a generat pelagra – o boală tipică categoriilor sărace.

Haret constată starea deplorabilă a alimentației majorității românilor: „Spre exemplu, cu toții suntem întristați și îngrijați, văzând cum țăranul nu se hrănește decât cu ceva ierburi, cu o ceapă sau cu mere pădurețe fierte în apă." și recunoaște că va trece mult timp ca acesta să se nutrească cu carne, pește, ouă și lapte. În schimb, cartoful, cu o valoare nutritivă mult mai mare decât a ștevиei și a merelor pădurețe, se cuvine să fie consumat de către țărani, cu atât mai oportun deoarece cultivarea lui este foarte ușoară si nu cere cunoștințe tehnice deosebite. Cauza pentru care cartoful era încă o legumă de lux pentru țăran era comercializarea lui la un preț ridicat în piețe urbane, iar „țăranul crede că lui nu i se cuvine să consume asemenea lucruri scumpe."[2] Haret vede soluția în creșterea suprafețelor de cultură a cartofului, iar țăranul nu va mai crede că lui îi este interzis să consume cartofi. Mai mult, Haret se gândea și la înființarea unei societăți pentru introducerea cartofului în alimentația zilnică a săteanului.

Nici în alte țări, de pildă Franța, cartoful nu a fost acceptat ca aliment decât după ce farmacistul Antoine Augustin Parmentier (1737-1813) a acționat pentru promovarea consumului de cartofi

---

[1] Matei Berindei, „File din istoria cartofului în România", *Cartoful în România,* vol. 12, nr. 4 octombrie - decembrie 2002, p. 5.

[2] Spiru Haret, „Societatea corpului didactic primar și Liga învățământului", *Convorbiri didactice*, nr. 7–8, august– septembrie 1900, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, ed.cit., p. 266.

în alimentația umană și a reușit ca această legumă să intre în hrana obișnuită a țăranului francez. Pornind de la acest exemplu, Haret vede în învățători, agenții sociali de popularizare a cartofului printre țărani și „de nu vor fi făcut decât atâta, încă vor fi adus o imensă binefacere țării lor."

În România începutului de secol XX, exista și o altă situație stânjenitoare, anume cultura cartofului era monopolul aproape exclusiv al grădinarilor bulgari, care astfel aveau o productivitate mai mare cu grădinăritul decât avea țăranul român din cultivarea pământului cu cereale.

În acest context, Spiru Haret a gândit programe „de instrucțiune dar și de educațiune a tinerimii", între ele numărându-se acțiuni și decizii privind includerea școlii între căile de formarea deprinderilor de cultivare a cartofilor. El a argumentat că învățământul practic agricol poate contribui la îmbunătățirea hranei țăranului, prin introducerea, în alimentarea lui, a nouă elemente nutritive, și în special a cartofului.

În consecință, în *Circulară către revizori, nr. 1127 din 5 februarie 1902 pentru învățământul rural care trebuie să fie practic*, ministrul Instrucțiunii precizează: „Obiectul învățământului, se înțelege, va varia după localități, trebuie însă să fie exclusiv practic, adică să constea în lucrări făcute pe teren, iar nicidecum în învățământul teoretic făcut în clasă. Mai trebuie încă, în mod absolut, ca acest învățământ să nu aibă pretenții mari. E destul ca fiecare învățător să-și pună în vedere un scop, două sau trei, potrivite împrejurărilor locale, și să caute să le urmărească cu stăruință. Dacă un învățător va reuși, spre exemplu, să popularizeze cartoful și să deprindă pe țărani cu rotațiunea anuală a culturilor, acesta deja va fi un mare serviciu ce le va fi făcut"[3].

[3] *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 132.

Concretizarea acestei misiuni a școlii a fost actul semnat de S. Haret, *Deciziunea, nr. 5036 din aprilie 1902 pentru cultura cartofului,* prin care se instituie trei premii anuale pentru învățători și preoții rurali, cu rezultate în propagarea culturii cartofului și pentru introducerea lui în alimentația curentă a sătenilor. Se face precizarea clară că la concursul de premiere vor fi admiși numai acei învățători și preoți care vor dovedi, nu numai că i-au învățat pe un număr cât mai mare de săteni cum să cultive cartofi, dar și că i-au convins să-i includă în meniul lor zilnic. În același document, este menționat cuantumul celor trei premii: 1.000 lei, 500 lei și 250 lei, ceea ce, pentru acel timp, erau sume consistente[4].

Dacă ar fi să cerem școlii de astăzi ce ar trebui să facă, atunci ea ar putea organiza, printre altele, acțiuni de educație pentru o alimentație echilibrată cu scopul vădit de a înlătura, de pildă, excesul de consum de cartofi prăjiți de la fast-food.

---

4 *Ibidem*, p. 149.

22

Lupta împotriva alcoolismului. Experiențe din trecut

Se știe destul de puțin despre inițiative și acțiuni, pentru lupta împotriva alcoolismului, viciu prezent mai ales în satele românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ale unor personalități românești. Ne referim, în primul rând, la A.D. Xenopol și la Spiru Haret.

Istoricul ieșean s-a implicat activ în orice acțiune de combatere a alcoolismului. În 14 martie 1897 el este ales președinte al Ligii antialcoolice, calitate în care lansează un apel către membrii Ligii și redactează statutele acesteia. În *Introducere*, la *Carte contra beției*, Xenopol scrie: „Fugiți oameni buni, de beție, ca de ciumă ! […] Mai bine decât un păhăruț de rachiu dimineața, cercați să beți un pahar de lapte cald cu o bucată de pâine să vedeți ce bine are să vă întărească…”[1]. El recomandă „câte un pahar de vin, rod lăsat de Dumnezeu pentru desfătarea noastră, dar rachiul respingeți-l din toate puterile, căci el este otravă, el este moarte !”. Cartea cuprin-

[1] A.D. Xenopol, „Introducere”, *Carte contra beției,* culegere întocmită de Gh. Thiron și Christu Negoescu, București, 1900, p. 4.

de două articole semnate de Ion Găvănescul și A.C.Cuza, secretar general al Ligii Române, în contra alcoolismului. Restul articolelor semnalează efectele negative ale beției, sunt ironizate conduite bahice, se fac prezentări despre alcool ca dușman al omului.

Să amintim și alte două lucrări apărute în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea: A.C.Cuza, *Lupta în contra alcoolismului în România*, 1897 și Miron Cristea, *Cuventare contra beției*, 1902.

Spiru Haret, ministru al Instrucțiunii publice în trei guverne, a sprijinit propaganda antialcoolică desfășurată de revista „Albina", fondată de el în 1897, dar și campania contra alcoolismului dusă de Liga antialcoolică de la Iași. Din poziția de demnitar, el a solicitat, prin trei documente, corpului didactic din sate, unde alcoolismul luase proporții alarmante, să intervină pentru stoparea acestuia. Întâi, a transmis *Circulara din august 1898 către revizorii școlari ca să îndemne pe învățători a ținea conferințe contra alcoolismulu*i, în care spune limpede: „Pentru combaterea viciului beției, ale cărui consecințe funeste sunt îndeobște cunoscute, ministerul, între alte măsuri ce a luat, crede nimerit să vă atragă atențiunea și d-voastră ca să îndemnați pe învățători să facă sătenilor conferințe în contra alcoolismului, la ocaziuni favorabile. Ei vor spune starea degradatoare în care ajung cei care abuzează de alcool, povățuind pe săteni ca să se ferească de acest viciu. Vor putea consulta asupra materiei, până se va face un manual în limba română, pe următorii autori care au scris asupra consecințelor alcoolismului. 1. Jules Steag „Les dangers de l'Alcoolisme" (Lectures scolaires, Maximes, Sujets de redaction, problemes). Paris. Fernand Nathan. 1896. 2. Dr. Galtier Boissiere. „Livret d'Antialcoolisme". Paris. Armand Colin. 1896 și „L'enseignement de l'Antialcoolisme". 1897. 3. Edmond Vaslet. „Petit manuel de temperance". (Bruxelles). 4. Eugene Picard. „Dangers de l'abus des boissons alcooliques". Manuel d'instruction populaire

a l'usage des instituteurs. Paris. 5. J. Denis. „Manuel de temperance". Geneve. 6. Dr. Laborde. „La lutte contre l'alcoolisme". Manuel a l'usage des enfants des ecoles et des leurs educateurs, Paris, 1896.[2] Am transcris aceste titluri pentru a observa cunoașterea de către demnitarul român a literaturii despre o temă dintr-un domeniu îndepărtat de specialitatea lui - matematica.

Apoi, Haret redactează *Înștiințare din 1898 către autorii de cărți ca să pună bucăți cu învățături antialcoolice* prin care anunță că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice invită pe autori de cărți de lectură pentru școalele primare ca, în lucrările lor viitoare și în ediții noi ce vor scoate din cărțile lor, să caute a introduce istorioare morale și învățături privitoare la beție și urmările ei. Pentru combaterea cu succes a acestui viciu, ministrul solicită ca înainte de a introduce în cărțile lor istorioarele și învățăturile morale privitoare la beție, autorii să consulte pe inspectorii învățământului primar[3].

În concordanța cu ideea lui ca în sate învățătorul să colaboreze cu preotul, Haret face o *Intervenire către mitropoliți și episcopi* ca preoții să ție predici antialcoolice pentru a-i ruga pe ierarhii BOR să dea ordine preoților ca să țină predici contra alcoolismului, și, totodată, să îndemne pe credincioși „să se abțină de la acest viciu atât de degradator."

În *Raport la Rege asupra activității Ministerului de Instrucție*, 1903, Haret redactează un capitol distinct, „Lupta antialcoolică", în care menționează acțiunile sale, remarcând că „învățătorii au urmat îndată îndemnul nostru. S-a început o serie întreagă de conferințe, la care sătenii asistau cu interes, în număr destul de mare." Recunoaște că „această primă încercare nu a reușit îndestul. Cauza este că lucrul nu avea o bună organizațiune; conferințele nu erau făcute după un plan; cercurile culturale, nefiind încă organizate pe

[2] *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, ed.cit., p. 364.
[3] *Ibidem*, p. 365.

atunci, învățătorii lucrau izolați, nu se sprijineau unii pe alții și nu se simțeau îndestul sprijiniți nici de la centru. Dar mai presus de toate acestea, silințele învățătorilor au fost paralizate prin vrăjmășia cârciumarilor, căreia venea în ajutor neîncrederea primarilor sătești față de inițiativa învățătorilor. În adevăr, trebuie să se știe că pe atunci învățătorul era încă *a priori* considerat ca un răzvrătitor, și orice mișcare, făcea el se interpreta în rău. De aceea mulți învățători s-au văzut atunci acuzați de agitațiuni subversive și expuși la tot felul de neajunsuri. Când cu tulburările țărănești din 1898 în județele Teleorman, Olt, Romanați și Dolj, vreo câțiva învățători au fost denunțați ca provocatori ai dezordinelor și urmăriți. Justiția i-a scos din cauză deoarece, afară de doi, ceilalți nu aveau nicio vină; dar s-a văzut pe urmă că denunțarea fusese făcută de cârciumari, pe care conferințele învățătorilor îi tulburau în comerțul lor cel otrăvitor."[4]

În discursul rostit în ședința Senatului de la 25 ianuarie 1908, ca răspuns la interpelarea lui Titu Maiorescu despre activitatea extrașcolară, el enumără, printre formele activității extrașcolare, „campania antialcoolică, începută încă din 1897, și în care învățătorii au lucrat cu atâta energie." [5] Haret era convins că numai constituirea unei puternice societăți a corpului didactic primar va putea avea o influență hotărâtoare asupra succesului final în lupta antialcoolică.

În același *Raport către Rege*, amintește de inițierea de către Casa Școalelor a publicării de broșuri și a realizării unor tablouri antialcoolice, toate fiind distribuite la bibliotecile școalelor rurale și la învățători.

Haret remarca și o altă cale de luptă a învățătorilor împotriva alcoolismului, anume înființarea și organizarea cercurilor culturale a contribuit mult la aceasta. În plus, teatrele sătești reprezentau mici piese care au același obiect.

---

4 *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 271.
5 *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 84.

În lucrarea sa *Chestia țărănească* Haret propune scumpirea alcoolului și micșorarea numărului de cârciumi ca măsuri ce vor fi împiedica întinderea beției: „E drept că asupra unui viciu ca beția să cadă oricâte sarcini, pentru ca cu venitul respectiv să se creeze mijloace de a se combate relele produse de ea, întreținându-se școala, biserica, poliția, administrația. E necesar ca, prin măsurile ce propun să se scumpească alcoolul și să se împuținеze cârciumile, căci aceste măsuri vor fi piedici puse pentru întinderea beției, care în unele părți au adus populația în cel din urmă grad de decădere."[6]

Semnificativ rămâne faptul că guvernul, al cărui membru era Spiru Haret, a trecut prin Parlament, în 1908, „Lege pentru monopolul vânzării băuturilor spirtoase în comunele rurale și măsuri contra beției", publicată în „Monitorul Oficial" din 7 martie 1908. Legea va suferi modificări în 1909, 1910, 1914.

6 *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 70.

23

Un paradox: scăderea analfabetismului la începutul secolului al XX-lea, creşterea analfabetismului la începutul secolului al XXI-lea

Procesul de modernizare în România a antrenat societatea românească în acte de schimbare, unele radicale, asupra unei populații majoritar neinstruite la nivel elementar. La sfârșitul secolului al XIX-lea, nivelul analfabetismului în România era dintre cele mai ridicate în Europa, deși statul român a fost printre primele state europene care a legiferat, prin legea Instrucțiunii Publice din 1864, obligativitatea învățământului primar (după Prusia, Suedia, Norvegia, Danemarca). După recensământul general al populației din anul 1899, procentul total al analfabeților era de 78%, iar în mediul rural se ridica la 84% din populație.

În acest context istoric și social, Spiru Haret a reformat școala, și implicit societatea românească, prin numărul mare de legi de modificare a unor articole din acte legislative și prin elaborarea unui număr impresionant de programe și regulamente indispensa-

bile în aplicarea legilor școlare, în cele trei perioade de ministeriat: a) 1897-1899: 6 programe, 34 de regulamente; b) 1901-1904: 14 programe, 56 de regulamente; c) 1907-1910: 15 programe, 76 de regulamente. Amintim dintre acestea cele două legi fundamentale pentru organizarea și activitatea școlii românești: 1. legea învățământului secundar și superior în 1898; 2. legea învățământului profesional în 1899.

În perioada cât a fost ministrul Instrucțiunii Publice s-a adoptat programa școlilor secundare, s-au elaborat regulamente pentru toate treptele din sistemul de învățământ, au fost înființate cantinele școlare, a fost editată revista „Albina", a fost instituită medalia „Răsplata muncii" pentru învățământul primar.

În ce privește organizarea învățământului secundar, Haret a redus cursul liceului la trei ani, a păstrat trifurcarea liceului în secții distincte cu profil clasic, real sau modern, a desființat examenul de absolvire de la sfârșitul liceului, a stabilit examenul de admitere în facultate.

Pentru înlăturarea analfabetismului Spiru Haret a creat, prin legi și acte normative, cadrul instituțional de dezvoltare a educației adulților în România prin școli de adulți, cercuri culturale, biblioteci populare, șezători sătești, teatru sătesc etc.

Haret a asigurat un statut social învățătorului din sate, investit cu misiunea instruirii copiilor dar și a adulților. În pofida opoziției unor politicieni și universitari, de pildă, Titu Maiorescu, Haret a reglementat activitatea extrașcolară a învățătorilor rurali, având ca scop ridicarea nivelului cultural și economic al adulților prin cursuri de alfabetizare și transmiterea de cunoștințe specifice activității din mediul rural. În acest fel, el a pus bazele educației permanente, cu accent pe învățarea continuă.

A înființat biblioteci sătești concepute ca un mijloc eficient de educație a populației din mediul rural. Activitatea educativă a bi-

bliotecilor populare era susținută de învățători și preoți din sate. În același timp a susținut inițiative de constituire a băncilor populare și cooperativelor (întovărășirile) țărănești.

Școala este investită de către Haret cu misiunea de a forma la elevi deprinderi specifice unei vieți profesionale diferite de cea tradițională agrară. În plus, școala are menirea de a forma conștiința despre drepturile și obligațiile cetățenești într-un stat democratic constituțional. Spiru Haret a conceput educația și instrucția ca factori principali de transmitere a cunoștințelor de bază și de formare a abilităților necesare în activitățile practice, în special în acelea specifice unei societăți predominant rurale.

De asemenea, el a inființat reviste în scopul culturalizării țăranilor și muncitorilor. Programul lui a cuprins acțiuni de editare de carte didactică accesibilă pentru câți mai mulți cititori. Pentru învățători a creat colecția „Biblioteca pedagogică", constituită din traduceri din pedagogia universală. Haret a sprijinit apariția revistelor pedagogice „Convorbiri didactice", „Învățământul primar", „Noua revistă pedagogică", publicații care au inclus articole despre școlile pentru adulți.

În viziunea lui Spiru Haret educația, într-un stat modern, cuprinde toate categoriile de vârstă într-un cadru instituțional adecvat fiecărei vârste. Învățământul este investit ca instituție fundamentală de educație populară. Datorită deciziilor și acțiunilor sale s-au înființat mii de școli pentru adulți în România la inceputul secolului al XX-lea. În anul școlar 1908-1909 numărul cursurilor pentru adulți se ridica la 1403, cu 56.678 de participanți.

Școlile pentru adulți erau organizate în funcție de nivelul de instrucție al populației: școli de adulți de curs primar, cursuri libere destinate a completa cultura generală, școli de adulți pentru ucenicii din fabrici, prăvălii și ateliere. Ministrul Haret a elaborat Regulamentul pentru școlile de adulți din anul 1904.

În același sens, a înființat școli pentru țărănci cărora li se transmiteau cunoștințe practice, trebuitoare despre creșterea și îngrijirea vitelor și a păsărilor de curte, bucătăria, grădinărit, pomologia, igiena, îngrijirea copiilor, creșterea viermilor de mătase, a albinelor, țesăturile, cusăturile și hainele țărănești pentru femei, bărbați și copii.

Toate aceste idei și acțiuni ale reformatorului Spiru Haret au contribuit la scăderea analfabetismului într-o proporție semnificativă – de la 78% în 1899 la 61% în 1912, ceea ce corespunde cu perioada în care el a fost ministrul Instrucțiunii Publice[1]. Procesul de alfabetizare a continuat de-a lungul secolului al XX-lea.

Cum arată situația știutorilor de carte astăzi? În epoca comunicării prin social media, constatăm un anumit regres al procesului de alfabetizare. Conform Recensământului din anul 2011, rata analfabetismului în România este de aproximativ 10%. Oricum procentul analfabeților este cu mult mai mic astăzi decât acum 100 de ani, dar societatea românească actuală se confruntă cu analfabetismul funcțional identificat la persoane care au urmat școala dar care nu sunt capabile să înțeleagă un text.

---

[1] Cf. Constantin Ungureanu, „Știința de carte în teritoriile populate de români la începutul secolului XX”, *Codrul Cosminului* nr. 11, 2005, p. 75-101.

24

Fără poveşti despre nepoți, părinți şi bunici

Proiectul editorial al ziarului "Adevărul" a incitat cititori obișnuiți și personalități publice să depene amintiri despre bunici. Lectura textelor ne prezintă, prin emoții, sentimente și gânduri, imagini din copilărie, trăită sub influența decisivă a bunicilor.

Încerc câteva explicații asupra unui fenomen cu efecte multiple în societatea contemporană: raporturile între generații în familie.

În familia tradițională, bunicii, părinții și copiii locuiau împreună, în aceeași gospodărie sau în gospodării învecinate. Un asemenea model de relații intergeneraționale este foarte rar întalnit astăzi.

Încă din perioada comunistă mare parte dintre membrii familiei lucra în afara familiei, de multe ori în alte localități decât cea natală. În acel timp, părinții lăsau copiii în grija permanentă a bunicilor pentru că mamele erau nevoite să se întoarcă la muncă la scurt timp după naștere. Astăzi asistăm la migrarea adulților pentru a munci în Europa și în alte țări, fenomen cu consecințe, unele greu de bănuit, în derularea relațiilor dintre generații. În acest context,

bunicilor le revine grija nu doar față de nepoți, ci de tot ceea ce ține de gestionarea treburilor gospodărești ale familiei părinților nepoților.

Contextul social și economic actual a produs, „generația sandwich", alcătuită din persoanele obligate să se preocupe de toate generațiile din familia lor: părinții care au în grijă copiii, dar și proprii părinți, apoi, ajunși bunicii cu copii adulți și nepoți, dar și cu părinți în viață.

De regulă, bunicii sunt pensionari, deci nu mai au sarcini profesionale și au libertatea de a opta pentru acele activități preferate. Într-un cuvânt ei au timp, în mod asemănător cu proprii lor nepoți. Într-un anume sens, vârstnicii se reîntorc la timpul lor din copilărie, pierdut odată cu integrarea în muncă. De aici, nevoia de ludic, satisfăcută din plin în relația lor cu nepoții fiindcă bunicii au timp să se joace cu copilul în ritmul dorit de acesta, fără să aibă grija unor responsabilități impuse de prezența la un loc de muncă, așa cum sunt părinții copilului. Bunicii răspund astfel unei cerințe fundamentale a educării copilului: formarea personalitatii prin joc, proces văzut, de multe ori, diferit de către părinții copiilor, de unde se pot naște conflicte cu bunicii, mult mai relaxați în relația cu nepoții în ceea ce privește conduita și atitudinile acestora. Pentru că bunicii au o dispozitie mai mare de joacă și de a spune povești. Intre ei și nepoți se formează rapid o legatură puternică, indiferent de diferențele de personalitate și mai ales cele de vârstă. Într-adevăr, cei mai mulți nepoți se înțeleg cu bunicii ajungându-se la o solidaritate umană specifică relației dintre generația copiilor și cea a vârstnicilor.

Pentru nepoți, retrăirea copilăriei nu se poate face decât împreună cu bunicii și de aceea, mulți dintre ei preferă să plece in vacanță sau în concediu la bunici, deși condițiile de confort pot fi sub acelea din casa părinților sau din stațiuni turistice.

Părinții, cu deosebire tinerele mame, cred că bunicii le-ar oferi prea multă libertate copiilor și, în plus, nu-i obligă, așa cum și-ar dori, să respecte întocmai normele lor de viață. De fapt, părinții sunt preocupați de educarea propriilor copiii după reguli clare, iar încălcarea lor să fie urmată de sancțiuni, ceea ce lipsește sau, dacă există, se exprimă cu multă toleranță și înțelegere, din partea bunicilor. Nu este întâmplător că acei bunici, care nu au putut avea grijă de proprii copii din cauza muncii, vor să cunoască la această vârstă cum se crește un copil, adică nepotul, de ce abilități au nevoie în asumarea unui asemenea statut.

Este limpede că nepotul trebuie să aibă aceeași conduită fiind la bunici, așa cum copilul o are în relația cu proprii părinți, însă totul depinde de comunicarea permanentă dintre părinți și bunici, evident cu luarea în considerare a trebuințelor reale ale vârstei copilăriei. Tot ce se întâmplă în copilărie are efect direct sau indirect asupra viitorului adult, încât prezența bunicilor poate fi pozitivă sau, dimpotrivă, să nu fie benefică în educarea copilului.

Din poveștile relatate despre bunici, se desprinde, cu claritate, accentul pe acele întâmplări în care bunicul sau bunica apar drept modele de viață, nu în mod obligatoriu urmate, dar cu certitudine percepute ca un sistem de referință în proiectarea idealului de viață. Fără să-l oblige, nepotul preia de la bunici ceea ce poate servi ca orientare în viața sa. Cu atât mult, fenomenul devine pregnant în cazul unor reproduceri sau imitații de către nepot a fizionomiei și caracterului ale unuia dintre bunici. Băiatul preia din trăsăturile bunicului după mamă, iar fata se prezintă cu particularități ce țin de profilul bunicii după tată, principiu biologic încalcăt în alte cazuri când copilul are aceleași înfățișări după bunicul dupa tată, și tatăl însuși.

Rolul bunicilor este recunoscut în toate culturile, fiind marcat prin manifestări speciale. Ne referim doar la exemple. În Franța

prima celebrare a Zilei Bunicilor avut loc in 1987, odata cu lansarea mărcii de cafea "Bunica". Ziua Bunicii este sărbătorită în prima duminică din martie. În Spania, Asociația „Vârsta de Aur - Mesageri ai Păcii" organizează, anual pe 26 iulie, celebrarea Zilei Bunicilor. Papa Benedict al XVI-lea a trimis un mesaj de recunoaștere a rolului bunicilor în ziua sărbătorii lor, în 26 iulie 2010. În Statele Unite s-a instituit Ziua Națională Bunicilor, în prima duminică a lunii septembrie, organizându-se activități speciale pentru ei. În Marea Britanie, o asemenea zi a fost stabilită din 1990. În Australia, ziua bunicilor este sărbătorită în prima duminică din noiembrie, începând din 2010. În Canada, există Ziua națională a bunicilor din 1995. În Estonia, această zi este celebrată în a doua duminică din luna septembrie, din 2010. În Italia, Ziua națională a bunicilor a fost declarată în 2005, fiind oficiată în 2 octombrie In Polonia, este marcată, din 1964, în 21 ianuarie ziua bunicii, iar în 22 ianuarie ziua bunicilor.

Se poate ușor observa, cu ușurința, cu o singură excepție, în toate statele amintite, stabilirea zilei bunicilor este de dată recentă, explicația ținând de implicarea asociațiilor civice și profesionale în acțiuni de susținere a problemelor specifice persoanelor vârstnice.

În România nu este declarată Ziua bunicilor. Nici măcar Ziua Internațională a persoanelor vârstnice, serbată pe 1 octombrie nu se bucură de o atenție specială din partea oficialităților și a opiniei publice. În schimb, mari companii comerciale organizează ziua bunicilor.

Din diverse cauze, în unele familii bunicii substituie pe părinți, iar copilul ajuns la maturitate va rămâne cu această imagine, refuzând să accepte exercitarea influenței din partea familiei părinților săi, modelul său parental rămânând, în continuare, bunicii. Imi amintesc de o studentă care a purtat doliul timp de doi ani pentru bunica sa, și fiind întrebată dacă așa va proceda cu părinții, răspun-

sul ei a fost categoric: nu! Bunica este, în realitate, mama mea, ea m-a crescut de mică, a spus tânăra.

Se dicută mai puțin despre sacrificul unor nepoți pentru bunicii lor aflați în momente grele ale vieții lor, mai ales acelea legate de precaritatea sănătății. Am cunoscut tinere care au întrerupt studiile pentru a se dedica îngrijirii bunicilor lor, imobilizați la pat.

O situație mai puțin discutată este cea a bunicilor cu mulți nepoți. Întrebarea este cum se raportează la fiecare dintre ei? În unele familii există o problema legată de relația nepoților cu mai mulți bunici. De pildă, o bunică este apropiată de nepoți pe când cealaltă bunică dovedește o severitate excesivă față de aceeași nepoți. În același context, este de remarcat diferențierea făcută de un bunic față de nepoți. Un bunic se îngrijește numai de nepotul unui copil de al său, fără să acorde nici o atenție nepotului unui alt copil de al său. Situația este deosebit de complexă social și psihologic. Cum spunea un oșean, am șapte copii, și odată cu căsătoria fiecăruia intru în șapte familii străine și trebuie să mă adaptez la cerințe cu totul nou, mai ales în ce privește atitudinea față de nepoți.

Această scurtă analiză a raporturilor dintre generații duce la concluzia că pot exista povești despre bunici însă nu toate au la bază amintiri frumoase, unele cuprind și momente dramatice din viața individuală și socială a unei familii.

INDICE DE NUME, DE TERMENI ŞI DE TITLURI DE LUCRĂRI

D

E

F

G

H

I

Î

J

K

L

M

N

O

P

R

S

Ş

T

Ț

U

V

X